

КИЇВСЬКА ПРАВОСЛАВНА БОГОСЛОВСЬКА АКАДЕМІЯ

БООГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра церковно-історичних та практичних дисциплін

Ця кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Містить результати наукових досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів

Мають посилання на відповідне джерело

(підпис автора)

МАТЛАК ВОЛОДИМИР ДМИТРОВИЧ

Магістерська робота

**«СОЦІАЛЬНЕ СЛУЖІННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ:
БОГОСЛОВСЬКІ ПІДГРУНТЯ, ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД, СУЧАСНІ
МЕТОДИ І ФОРМИ»**

зі спеціальності 041 – богослівя

галузі знань 04 – богослівя

Науковий керівник:

Протоієрей Олександр Трофимлюк,

Доктор наук з богослівя,

Ректор КПБА

(підпис)

«До захисту допущено»

Завідувач кафедри церковно-історичних та
практичних дисциплін КПБА

Чокалюк Святослав Михайлович,

Кандидат богословських наук, доцент

«__» _____ 2020р.

КИЇВ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-БОГОСЛОВСЬКІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ	8
1.1. Джерельна база вивчення соціального служіння в Православній Церкві в контексті сучасного стану богословської науки.....	8
1.2. Соціальне служіння у світлі Священного Писання, церковно-канонічних постанов та свідчень святих отців	11
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ.....	20
2.1. «Дияконія» в древній Церкві.....	20
2.2. Соціальна робота в Українській Православній Церкві.....	24
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ФОРМИ Й МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПЕРСПЕКТИВИ.....	31
3.1. Духовна опіка дітей та молоді.....	31
3.2. Робота з підтримки сім'ї, материнства та батьківства.....	42
3.3. Служіння з допомоги особам похилого віку.....	51
3.4. Піклування про хворих та профілактична робота з оздоровлення суспільства.....	62
3.5. Праця з вимушено переміщеними особами в Україні.....	67
3.6. Соціальна робота з сім'ями, рідні яких беруть участь у військових діях.....	72
3.7. Допомога особам, які з тих чи інших причин опинилися на вулиці, займаються бродяжництвом та жебракуванням.....	76
3.8. Турбота про ув'язнених.....	82
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	94

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Православні богослови часто говорять про те, що православна соціальна і пастирська діяльність має свої історичні обмеження. о. Іоанн Мейєндорф зазначає, що «християнський Схід має репутацію відстороненості від історичних реальностей і прихильності містицизму і споглядання». Однак активна участь у соціальній та благодійній діяльності було далеко не чужим для православної традиції, не дивлячись на деякі перерви в силу історичних обставин. Те саме можна сказати і до православної соціальної думки.

У Православній Церкві України є чудові приклади соціального свідчення і служіння, надихаюче соціальне оновлення в православному світі, хоча за своєю формою це служіння часто відрізнялося від західного і його розвиток часто обмежувався історичними обставинами.

Існує дві ознаки духовного життя. Перша – віра в те, що людина прийняла Бога, Його зустріла і все своє життя пов'язує з Ним. А друга – справи, які вона робить. Апостол Яків каже, що «віра без діл – мертва» (Як. 2:26). Але і справ без віри – недостатньо. Є така фраза: «віра, яка діє любов'ю», чи «діяльна любов». В людини є потреба, аби виразити свою віру в справах любові. І з цих справ – це справа милосердя. Це один з найважливіших способів вираження віри і служіння Богу і ближньому.

Нині багато людей мають бажання брати участь у житті Церкви, а брати участь у богослужінні, мається на увазі співати та читати – не всі можуть. Але богослужіння не закінчується храмом і молитвами. Для багатьох прихожан богослужіння це – служіння ближньому через справи милосердя. Якщо говорити всеціло, богослужінням може називатися все життя християнина.

Для віруючої людини, джерело добра в людині – Бог, а не сама людина. І це наша антропологія, наша природа. Бог вдихнув життя в людину, їй була дана свобода і в тому числі здатність до творення добрих справ. Для християнина – це дар Божий. А ще це співслужіння Богу, участь

в Його служінні, в Його всезагальній опіці світу. Людина, яка довіряє, ввіряє себе Богові, - воїн Христовий. Для людини невіруючої, це його особиста ініціатива, не пов'язана ні з ким, тільки з її власним бажанням, потребою в добрих справах, це вона робить від себе. В чому ж тут небезпека? Часто добрі справи, без Бога, доводять до марнославства. Це, звичайно, не означає, що всякий, хто творить добрі справи, схильний до марнославства, але для людини віруючої, марнославство ще гірше, ніж повна відсутність добрих справ.

В час всенародного піднесення та в час, коли громадян нашої держави обійняли значні проблеми: війна, складні часи змін, Церква не може стояти осторонь цих проблем. Тому для підтримки своїх віруючих, Церква протягом всього свого існування звершувала молитву разом зі своїми вірними, а також старалася допомогти потребуючим з матеріальної точки зору. Саме ця допомога церкви і є її Соціальним служінням.

У всі часи на парафіях існувала практика служіння ближньому, навіть часи безбожної радянської влади. З тих пір, як Україна стала незалежною державою, Православна Церква отримала значні можливості для звершення богослужінь та провадження соціальної діяльності.

Доцільність і необхідність поступового наукового дослідження теми соціального служіння полягає в тому, що соціальна праця церковних парафій є важливим фактором місії Церкви в сучасному світі.

Також актуальністю теми, є те, що значна кількість парафій на чолі зі священиками широко провадять практику соціальної роботи в себе, релігійній громаді, а також їхня діяльність переходить за межі, і стає практикою міста чи села. Адже для цього залучаються не тільки активні члени релігійної громади, але і люди, які не є активними парафіянами, але мають щире бажання допомогти ближньому.

Актуальність дослідження ґрунтується на тому, що пастирі і ввірені їм громади Православної Церкви України прагнуть звершувати самостійно соціальну роботу, православної ж методики для є замало, тому

подібні праці можуть слугувати для них своєрідним методичним матеріалом.

Відомо, що існують певні напрацювання у сфері «соціальна робота», але для цього використовується значна кількість гуманітарних наук і питання про особливості соціального служіння Православної Церкви України ще не знайшли свого комплексного вирішення в сучасній церковній та світській науці. Тому, будь які праці православних богословів, у тісній співдії з світськими науковцями, довершити процес соціально-практичної актуалізації даної теми, яка викликана дифузиею соціальної проблематики буття людства у всі сфери суспільного життя сучасного світу.

Отже, із вище сказаного випливає, що наукове осмислення богослов'я, історії та практики звершення соціального служіння Православної Церкви України у духовному житті нашої держави є винятково важливим завданням української Церкви та науки. Аби не припиняти і лише розвивати практику соціальної активності парафій Православної Церкви України. Саме ці цілі несе перед собою дана праця.

Мета і завдання роботи. Метою даної роботи є – базі наукових праць, методичних підручників, офіційної статистики, які зазначені в роботі, проаналізувати та частково актуалізувати богословські, історичні та практичні методи соціальної роботи, яка звершувалась, чи звершується чи буде звершуватись в лоні Православної Церкви України.

Це зумовлює виконання наступних **завдань**:

1) визначити теоретико-богословські засади соціального служіння у світлі Священного Писання, церковно-канонічних постанов та свідчень святих Отців;

2) прослідкувати історичний досвід практики соціального служіння від часів Древньої Церкви сучасності буття ПЦУ;

3) висвітлити сучасні методи і форми звершення соціального служіння в Українській Церкві.

Об'єктом дослідження є практика провадження соціальної роботи в Православній Церкві.

Предметом наукового аналізу є практика звершення, богословського обґрунтування та історичного досвіду соціального служіння Православної Церкви в Україні.

Методологічною основою дослідження є історико-богословський та практичний. Принципи пізнання об'єктивності, історизму, взаємозв'язку внутрішніх і зовнішніх чинників у розвитку практики соціальної роботи у Православній Церкві України. Теоретичні: за допомогою аналізу, вивчення та узагальнення відомостей, за допомогою яких з'ясовано стан досліджуваної проблеми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що даній роботі була використана спроба поєднання богословського надбання, історичного екскурсу та напрацювання методології у практичному процесі звершення соціального служіння в тому чи іншому напрямку.

Географічні межі. Сучасні терени України, зокрема м. Київ, як центр Українського православ'я та кафедра Предстоятеля Православної Церкви України, а також головний офіс Синодального відділу соціального служіння ПЦУ ГО «ЕЛЕОС-Україна».

Теоретичне значення праці полягає у комплексному визначенні богословського підґрунтя, історичного досвіду та сучасних форм і методів соціального служіння Православної Церкви України. Оскільки окремими парафіями на чолі з їх очільниками провадиться соціальна робота, але вона звершується часто хаотично і, врешті решт, не зазнає очікуваного результату. Тому дана робота має на меті надати теоретичну підтримку для охочих займатися соціальною роботою на парафії. І таким чином з теоретичних надбань можна легко імплементувати їх практичне значення: провадженню та звершенню практики соціального служіння всієї повноти Православної Церкви України.

Структура магістерської роботи зумовлена загальною метою та конкретними завданнями дослідження. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які діляться на підрозділи, висновків, списку використаних джерел: у друкованому 17 позицій та електронному 31 позицію, і, відповідно, літератури у друкованому вигляді 32 позиції та електронному 6 позицій. Загальний обсяг роботи складає 104 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-БОГОСЛОВСЬКІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ

1.1. Джерельна база вивчення соціального служіння в Православній Церкві в контексті сучасного стану богословської науки

Основним та першим джерелом для роботи, неодмінно є Священне Писання Старого та Нового Завітів. У роботі всі цитати наведені за виданням україномовної Біблії в перекладі Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета (Денисенка) [1].

Також, важливим джерелом для вивчення теми соціального служіння Православної Церкви являються творіння святих Отців.

В перші століття свого існування Церква перебувала стані гоніння з боку світської влади, тому в творіннях отців детального викладу основ соціальної роботи кліриків і Церкви загалом є замало, але це не означає, що така робота не провадилась в тогочасних реаліях.

Після завершення гонінь, настав час розвитку Церкви. Так само і почала розвиватися соціальна діяльність Православної Церкви. Про це частково вказують святитель Симеон Новий Богослов [40] та преподобний Єфрем Сирін [5].

Якщо взяти подальший розвиток Церкви Христової і поширення християнства на українські землі, а саме часи середньовіччя, то можна сказати, що в цей час з'являються богословські праці місцевого духовенства, в яких є посилення служінню ближнім та вбогим. Такими працями є «Слово про Закон і Благодать» [34] та «Повчання Володимира Мономаха» [8].

Про явище дияконії в своїх працях детально описують такі дослідники як: Адольф Гарнак [54], який у своїй праці «Місіонерська проповідь та розповсюдження християнства в перші три віки» доволі гарно описує діяльність тодішньої дияконії. Також, цього питання торкаються і такі церковні історики, як Антон Карташов [66] та Василій Болотов [81]. У

своїх працях, вони доволі детально описують соціальну роботу Православної Церкви в тому чи іншому періоді історії.

Про діла милосердя та допомоги ближнім часто наголошує і митрополит Київський та всієї України – Епіфаній. Хоча і не тільки наголошує, а й активно сприяє цій діяльності власним прикладом, відвідуючи поранених бійців у військовому госпіталі, підопічних будинків пристарілих, дитячі лікарні, багатодітні сім'ї... Також сприяє розвитку супроводження богослужінь із сурдоперекладом для людей з вадами слуху. Допомагає у роздачі їжі бідним на Майдані Незалежності. Цей перелік можна ще довго продовжувати, але підсумовуючи можна сказати, що соціально-гуманітарна діяльність митрополита Епіфанія є своєрідним прикладом для всіх, а також обґрунтуванням соціального служіння Православної Церкви України.

Тему соціальної активності Православної Церкви торкається також, нині покійний, митрополит Київський та всієї України Володимир (Сабодан), Української Православної Церкви в єдності з Московським Патріархатом. Ще одним, з впливових ієрархів, які обговорюють соціальну тему Православ'я є митрополит Волоколамський Іларіон (Алфеев), Російської Православної Церкви [17-19].

Вельми дотичною темою до данної праці, є докторська дисертація протоієрея Олександра Трофимлюка [80]: «Позабогослужбова діяльність православного пастиря: богословські засади, церковно-історичний досвід, сучасні потреби», в якій детально описані поза богослужбові види діяльності православного священика, які, в більшості випадків, є саме проявами соціального служіння, а саме: духовна опіка молоді, клінічне душпастирство, православне розуміння військової служби, приклади взаємодії Церкви та війська, турбота про осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.

Ще одним базовим джерелом для дослідження теми соціального служіння Православної Церкви України є данні сайтів Міністерства

соціальної політики та Міністерства юстиції України, адже керуючись даними цих установ, щодо незахищених верств населення, можна окреслювати роботу того чи іншого напрямку соціальної роботи.

Стосовно методики та імплементації соціального служіння Православної Церкви України існує незначна база, але існують підручники із соціальної роботи світських авторів, які у своїх рекомендаціях для роботи не мають суперечностей із вченням Православної Церкви. Авторами подібних праць є: Примак І.В. [84], Агарков О. А. [48], Капська А. П. [65], Зверєва І. Д. [62], Завалій В. І. [31], Бідзюра І. П. [53].

Ще одним головним джерелом для вивчення теми є сайт Синодального відділу соціального служіння та благодійності Православної Церкви України, громадської організації «ЕЛЕОС-Україна». Цей відділ активно співпрацює в сфері соціальної роботи з міжнародними фондами та організаціями, тим самим втілює в життя велику кількість соціальних проєктів від імені Українського православ'я.

Про практичні шляхи реалізації соціального служіння православної Церкви в Україні описують: архімандрит (нині єпископ) Гавриїл (Кризина) та протоієрей Діонісій Мартишин у своїй спільній монографії [70].

Таким чином, ми бачимо, що сьогодні як ніколи є актуальною справа соціального служіння Православної Церкви України та всього Світового Православ'я загалом. Багато авторів трудяться у сфері соціальної роботи. Але також особливістю даної теми є те, що значна кількість справ доброчинності, які звершуються священиками та мирянами ПЦУ є неопублікованими та залишаються нерозголошеними. Але Господь, неодмінно бачить ці вияви милосердя і не залишає їх звершувачів, яким обіцяна винагорода на Небесах.

Як свідчить огляд літератури, основні напрацювання у вивченні теми соціального служіння Православної Церкви України торкаються богословського обґрунтування, історичного досвіду та сучасних методів

його звершення. В огляді джерельної бази описані ті джерела і література, які є основними.

1.2. Соціальне служіння у світлі Священного Писання, церковно-канонічних постанов та свідчень святих отців.

Що являє собою Церква, як суб'єкт соціальної діяльності? Найперше, що звертає на себе увагу парадоксальність нероздільного і незлитного перебування в ній, з одного боку, святості та істинності Божественного, а з другого людської помилковості та гріховності.

Це є єднанням у Святому Дусі всіх розумних творінь, які сповідають волю Божу і таким чином входять у Боголюдський Христовий Організм – «яка є тіло Його» (Еф. 1:23). Тому перебування людини в Церкві обумовлено не просто фактом прийняття нею Хрещення, Миропомазання і інших Таїнств, але і особливою причасністю християнина у Святому Дусі.

У Хрещенні віруючий отримує благодатне зерно відродженої Христом людської природи, тобто реальну можливість початку духовного розвитку. «Хрещення, - пише прп. Єфрем Сирін, - є тільки початком Воскресіння з пекла» [5, с147]. Преподобний Симеон Новий Богослов вказує: «Той, хто увірував в Сина Божого... кається... в нинішніх своїх гріхах і очищується від них у таїнстві Хрещення. Тоді Бог Слово входить в охрещуваного, немов в утробу Приснодіви і Перебуває в ньому, як сімя.»[40]. Таким чином, являючись лише насінням нової людини, дар Божий у Хрещенні автоматично не перетворює віруючого у досконалу істоту, яка сповнена Святим Духом: безсмертну, нетлінну, безпристрасну. Дар Хрещення вимагає від людини подвигу праведного життя, при якому лише насіння, ставши деревом Життя, дасть свій плід.

Святитель Ігнатій Брянчанінов, посилаючись на Отців, з цього приводу пише: «У впавшому естві нашому не знищено святим Хрещенням

властивість породжувати з себе змішані зло з добром» [30]. «Святий Ісак згідно з іншими отцями навчає, що Христос насаджується в наші серця таїнством святого Хрещення, як насіння в землю. Дар цей сам собою досконалий; але ми його або розвиваємо, або заглушаємо, судячи з того, як провадимо життя. З цієї причини дар сяє у всій своїй красі тільки в тих, які змогли виховати себе євангельськими заповідями у мірі цієї праці.»[31].

Таку ж думку приводить і святитель Феофан Говоров: «Але потрібно при цьому мати в думці, що в цьому умиртвленні гріха через Хрещення нічого не буває механічно, а все звершується за участі морально-вільних якостей людини» [4, с.332].

Тобто, кожен хрещений лише в тій мірі є причетним до Духа Божого і перебуває у Тілі Христовому, в якій він сповнений заповідей і покаанням очищує свою душу і смиряється. І сама Церква перебуває у християнинові лише тому, що своїм життям дає собі місце Святому Духові. Тому ступінь причасності віруючого до Церкви, характер його членства у ній постійно змінюється, і амплітуда коливань може бути дуже широкою. Про це свідчить і розрішительна молитва, яка читається у Чині таїнства Покаяння над членом Церкви: «Примири і З'єднай у святій Твоїй Церкві» [14 с. 81]. Парадоксальність цієї молитви є зрозумілою. Член Церкви своїми гріхами виганяє Духа Божого і відпадає від Церкви – Тіла Христового, але покаанням знову стає причасним Святому Духові і Церкві. Міра цього повернення в лоно Церкви завжди відносна, вона прямо залежить від ширості і глибини духовного життя християнина.

Однак Церквою, згідно православного Катехізису, називається і видима громада людей, які мають єдність віри, таїнств, управління і очолюється єпископом [9 с. 120]. Її членами є всі хрещені, не тільки щирі християни, але і найпорочніші. Тобто видима Церква завжди тільки частково відповідає своєму Першообразу, бо далеко не всі хрещені є реальними членами Церкви-Тіла Христового, здійснюють і висловлюють її віру, виявляються вірними свідками і виконавцями збереженої нею істини.

Розуміння цього має велике значення в обговоренні екклезіологічної і сотеріологічної сторін розглянутої проблеми.

Екклезіологічна значимість халкідонського догмату в зв'язку з питанням соціального служіння Церкви виникає з її боголюдської природи - за образом її Глави - Господа Ісуса Христа. Господь Своїм земним життям показав, що умовою єднання людини з Богом є тим богоподібним життям, яке Він здійснив в реальних земних обставинах серед спокус, ненависті, заздрості... тобто в тих обставинах, в яких із самого початку знаходиться Його Церква. Тому в особі своїх чад Церква також покликана бути і образом святості, і прикладом діяльної любові до кожної людини в нашому світі. Це свідчить про те, що в житті Церкви, як і в житті Сина Людського, не може бути того монофізитського спіритуалізму, який іноді в ній припускають, і який наклав відбиток однобічності на Середньовіччя. Прикладом може слугувати своєрідний православний магізм, коли людина сприймає Церкву не як життя, не як перебування у Христі, а як виконання її власного бажання, при цьому жодного покаяння людина не проявляє. Прикладом такого підходу, може бути напівмагічні сприйняття людиною Таїнств та треб... (Не можна хату святити у високосний рік, чи замовлення сорокоустів у храмах, при якому людина є мало церковною і сприймає ці поминання як магію: вона внесла пожертву за людину, яка також не є церковною)

Однак видима Церква, як войовнича з гріхом, а не прославлена перемогою над ним, може по-різному відповідати своєму Ідеалу: від повноти перебування в ній Духа Святого в день Його зішестя на учнів Христових в П'ятидесятницю, до найглибших відступів від чистоти апостольської віри і любові. Для видимої Церкви небезпека втрати єдності зі своїм Першообразом є цілком реальною. Видима Церква лише за умови непошкоженості в ній віровчення, основ духовного життя і принципів канонічного устрою здатна здійснити ідеал заданої їй боголюдськості.

Але подвійна природа Церкви не передбачає і несторіанського її поділу на земну і небесну, при якому кожна з них веде відокремлене життя. «Подвоєне» розуміння Церкви не відповідає цілісному і єдиному образу Христа. Немає двох Церков, є одна єдина, і вона боголюдська. Але в її людській, видимій частині лише те пов'язане з Божественним і входить в спасаюче боголюдське, що відповідає святий людськості Христа, Його євангельським заповідям. Під сполученим з Божественним в даному випадку маються на увазі не тільки святі люди на відміну від грішних, але і кожна душа, в якій зберігається щире прагнення до істини, правди і святості, і яка подвигом виконання заповідей і покаанням долучається до Святого Духа і приносить плід смирення і любові. *«...інше впало на добру землю і дало плід: одно в стократ, а друге в шістдесят а інше в тридцять разів»* (Мф. 13: 8).

Сотеріологічний наслідок «халкідонського» догмату в аспекті соціальної діяльності Церкви повністю впливає з розуміння двох основоположних істин християнського життя: заповіді про любов (Мф.22; 37-39). Християнське розуміння любові далеко не завжди збігається з загальноприйнятим. За християнським критеріями не кожна добра справа є свідченням любові, виявляється добром. Тобто сама по собі благодійна і інша соціальна діяльності може і не бути виразом християнської любові. Інакше кажучи, не все те, що за мирським стандартом є добром, є добром з християнської точки зору. Що ж може не дозволити зовні доброї справи, бути істинним добром? Звичайно ж - гордість, марнославство, розрахунок, лицемірство, хитрість, політиканство, лестощі...

«Господь дивиться на серце» людини (1Цар. 16: 7), а не на його справи. Спаситель засуджує тих, які *«Всі ж діла свої роблять, щоб їх бачили люди»* (Мф.23: 5) і вимовляє в їх адресу гнівні слова: *«Горе вам, книжники та фарисеї, лицеміри, що будуєте гробниці пророкам і оздоблюєте пам'ятники праведникам»* (Мф. 23:29); *«Але горе вам, фарисеям, що даєте*

десятину з м'яти, рути й усякого зілля, а не дбаєте про суд та Божу любов; і це належить робити, і того не залишати» (Лк. 11:42).

Святоотцівська думка глибоко пояснює Євангельське вчення про любов, показуючи її суттєву відмінність від мирських про неї уявлень. Найголовнішою властивістю християнської любові святі отці називають смирення, яке є основою і чистої жертвовності, і дійсної безкорисливості, властивих такій любові. Згідно думки святих Отців, взагалі не може бути жодної справжньої чесноти там, де немає смирення. Преп. Варсанофій Великий вчить, що «смиренність має першість серед чеснот» [22], а свт. Ігнатій Брянчанінов говорить, що «всі чесноти вбачаються наступними за ним». [29] І це, перш за все, відноситься до вершини чеснот - любові. «Якщо вища з чеснот, любов, - пише свт. Тихон Воронежський, - за словом апостола, довготерпить, не задрить, не величається, не рветься до гніву, ніколи не відпадає, то це тому, що її підтримує і їй утверджує смиренність» [45].

Вчення святих отців каже цілком однозначно: доброю справою є тільки таке, яке відбувається з християнською любов'ю, тобто зі смиренням. В іншому випадку вона втрачає свою користь, і перетворюється навіть на зло, оскільки не може, як каже Апостол Яків, текти з одного джерела солодка і гірка вода (Як. 3:11). Про це говорить і духовний закон, відкритий нам Самим Спасителем в наступних словах: *«Коли нечистий дух вийде з людини, то блукає безводними місцями, шукаючи спокою, і не знаходить. Тоді каже: повернуся в дім мій, звідки я вийшов. І, прийшовши, знаходить його порожнім, заметеним і прибраним тоді йде і бере з собою сім інших духів, лютіших за себе, і, вони, ввійшовши, живуть там; і буде для тієї людини останнє гірше від першого. Так буде й роду цьому лукавому»* (Мф. 12: 43-45).

За поясненням Отців, тут йдеться про те, що душа, очищена у Хрещенні, але живе не по християнськи, не зайнята духом любові, виявляється вмістилищем найлютіших, ніж до Хрещення, духів. Тому нерідко, віруючі бувають гірше язичників. Причиною цього є

марнославство, що розвивається з особливою силою в християнина від усвідомлення своєї значущості, гордість, лицемірство та інші пристрасті, що спотворюють його душу. *«Він сказав їм: ви показуєте себе праведниками перед людьми, але Бог знає серця ваші, бо що високе в людей, те мерзенне перед Богом»* (Лк. 16:15).

Святитель Ігнатій пояснює це навіть так: *«Нещасний той, хто задоволений власною людською правдою: йому не потрібен Христос»* [Брянчанінов т4]. *«Майстер правди людської сповнений зарозумілості, самообману, ненавистю і помстою платить тим, які наважилися б відчинити уста для самого ґрунтовного і добромисного протиріччя його правді; визнає себе гідним і достойним нагород земних і небесних»* [31]. На що здатні віруючі, виконані високої думки про свою гідність, про своє служіння Богу і людям, показує приклад відношення до Христа зовні праведних, але гнилих духовно первосвящеників, фарисеїв, книжників. Спаситель не просто був ними відкинутий, але і відданий на жорстоку кару. Мабуть, немає питання в тому, наскільки «богоугодною» була їх соціальна діяльність. Дана ілюстрація дає ключ до розуміння і діяльності будь-якого християнина і будь-якої християнської церкви.

Цією діяльністю займаються ієрархи, клірики, миряни. І християнська цінність її може бути дуже різною. Їх справи можуть бути діяннями Церкви лише в тому випадку, коли вони відбуваються не тільки за рішенням Священноначалія, але і з християнською любов'ю, наявністю і ступінь якої, хоча і прихована від людей, але явлена Богу і прямо обумовлена духовно-моральним станом виконавців, їх спонукальними причинами і метою. Якщо вони діють заради Бога, заради виконання заповіді Христової про любов до ближнього, і собі за мету мають прилучення до Духа Божого, то через них діє Церква, і їх справи приносять справжні плоди і самим благодійникам, і нужденним. Преподобний Серафим говорив: *«Справжня мета життя нашого християнського є стягання Духа Святого Божого ... і всяке Христа ради роблене добро - суть*

для здобуття Духа Божого». І продовжує: «Зауважте, що лише заради Христа роблена чеснота, приносить плід Духа Святого» [20].

Але соціальною діяльністю Церкви можуть займатися і такі клірики і миряни, про яких Господь сказав: *«...шанують Мене, серце ж їхнє далеко від Мене, але марно шанують Мене, бо навчаючи вченням та заповідям людським»* (Мф. 15: 8-9).

Немає необхідності говорити, що діяльність таких служителів, хоча б вона офіційно виходила від вищих органів Церкви, нічого церковного, крім форми, містити не буде, і добра не принесе. Більш того, нерідко подібні діячі стають прямою спокусою для тих, з ким вони стикаються, і багатьох відвертають від Православ'я.

Ідея, що соціальне служіння Церкви (як і інші види її діяльності) завжди здійснюється з волі Духа Святого і не залежить від духовного стану її звершувачів, є протестантською і глибоко помилковою. Церква є Боголюдським організмом. І діяння її видимих членів виявляються діяннями Церкви - Тіла Христового лише в тому випадку, коли хрещений праведним життям дає місце Духу Божому у своєму серці. *«У лукаву душу не ввійде премудрість і не буде жити у тілі, поневоленому гріхом, бо святий Дух премудрости відійде від лукавства й ухилиться від нерозумних міркувань, і посоромиться неправди, що наближається»* (Прем. Сол. 1:4-5).

Дух творить собі форми. І якщо, прийнявши Хрещення, християни залишаються язичниками по життю, то і вся їх діяльність буде пронизана язичницьким змістом, виявиться, в кінцевому рахунку, безплідною, навіть шкідливою, хоча б і відбувалася від імені Церкви. Бо Бог дивиться на серце людини. Пошук слави, багатства, чинів, благовоління влади і т.д. - чого тільки не стояло за багатьма зовні цілком благородними соціальними акціями в історії Церкви. В даний час характер діяльності багатьох християнських церков, особливо на Заході, свідчить про різке падіння в них інтересу до питань духовного життя і катастрофічного захоплення т.зв. «горизонтальною», тобто, чисто мирською діяльністю.

Церква неодноразово виступала з критикою т.зв. вертикалізму, тобто гіпертрофії соціальної активності сучасних християнських церков-членів екуменічного руху. Вона підкреслювала, що основною метою соціального служіння Церкви є прагнення саме до духовно-морального оздоровлення суспільства, а не зростання самого по собі матеріального добробуту. Преп. Ісаак Сирін писав: «Людам мерзенні злидні, а Богу набагато більш бридкі душі високосердні. У людей поважно багатство, а у Бога досточестна душа смиренна» [32]. Для святої Церкви завжди дороговказними залишаються слова Христові: *«Задля цього кажу вам: не нікчуйтеся для душі вашої, що вам їсти чи пити, ні для тіла вашого, у що вдягнутися. Чи душа не більша за їжу, а тіло — за одяг?»* (Мф. 6: 25).

Матеріальне благополуччя, здоров'я, права людини самі по собі, без євангельських духовних цінностей не роблять людину кращою. Церковна соціальна діяльність може тільки в тому випадку бути служінням Церкви (а не мирською діяльністю) і принести духовне благо людям, коли вона буде заснована на щирому прагненні її служителів виконати головну заповідь Євангелія і тим самим проповідувати ім'я Христове. Бо апостол Павло писав:

«І якщо роздам усе добро моє і віддам тіло моє на спалення, а любові не маю, то нема мені з того ніякої користі» (1 Кор. 13:3).

Для Церкви немає інших причин соціальної активності, крім проповіді християнської любові та навернення на шлях спасіння кожної людини через навчання його і словом, і, особливо, прикладом життя своїх чад. Діяльність же християн, що здійснюються за мирським мотивами, призводить не до духовної користі і євангелізації світу, а до обмирщення самої Церкви. Природно, що мотиви ці, як правило, приховані від сторонніх поглядів, але вони відкриті Богу.

Підсумовуючи все вище сказане, потрібно зазначити, що соціальне служіння православної церкви має існувати, має звершуватися, адже це

виконання заповіді про любов. Тобто соціальне служіння має виходити з любові, а не з користі та піару і звершуватися як благовістя.

На даний момент, коли промислом Божим наша Церква отримала значні можливості участі в багатьох сторонах суспільного життя країни та всього православного світу, вона докладає всіх зусиль до того, щоб її служителі та вірні були гідними виконавцями заповіді Христа Спасителя: *«Так нехай сяє світло ваше перед людьми, щоб вони бачили ваші добрі діла і прославляли Отця вашого Небесного»* (Мф. 5:16).

Підсумовуючи даний розділ, можна сказати, що Соціальне служіння Церкви базується на Євангельських принципах допомоги ближньому і є невід'ємною частиною життя Православної Церкви.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ В ПРАВОСЛАВНІЙ ЦЕРКВІ

2.1. «Дияконія» в древній Церкві

Християнська дияконія почалася одночасно з проповіддю апостолів про Христа і сходженням Святого Духа на першу християнську єрусалимську громаду в День святої П'ятидесятниці, коли *«Усі ж віруючі були разом і мали все спільне. і ділили між усіма, зважаючи на потребу кожного. У людей, що увірували, було одне серце й одна душа; і ніхто нічого з майна свого не називав своїм, а все у них було спільне. Не було між ними жодного вбогого; бо всі, хто володів землею або домами, продавали їх, приносили гроші за продане і клали до ніг апостолів; і давалося кожному, хто чого потребував»* (Діян 2:44-45, 4:32, 34-35).

Коли християнство стало поширюватися за Єрусалим і Палестину, містами греко-римського середземноморського простору, то, природньо, що форми і прояви християнської дияконії там стали відрізнятися від «надзвичайних» умов апостольської єрусалимської громади перших поколінь іудео-християнства апостольського часу – часу П'ятидесятниці. Дияконія стала пристосовуватися до нових соціально-культурних умов тих місць, де поширювалося християнство.

І хоча спільне майно, життя в громаді та спільне харчування не могли вже зберігатися і практикуватися в абсолютно різних культурно-соціальних умовах життя в великих містах греко-римського світу, де виникали нові християнські громади, то все ж апостольські принципи першохристиянської дияконії зберігалися і неухильно дотримувалися і в післяапостольський час, а саме:

1. *«якщо хто не хоче трудитися, то нехай і не їсть»* (2 Сол. 3:10);
2. *«бо той, хто трудиться, достойний нагороди своєї»* (Мф. 10:10; Лк. 10: 7);
3. ділили між усіма, зважаючи на потребу кожного;
4. кожному по потребуючому - по потребі його;

5. в громаді не повинно бути нужденних і скривджених;

6. всі люди - брати; і борг всіх, всієї громади піклуватися про всіх, хто потребує допомоги, підтримки, в братерській любові і втіхою (Діян. 2: 44-45; 4:32, 34-35; Мф. 23: 8).

Ці апостольські принципи за заповідями Христа і в душі Пятидесятниці лежали в основі діяконії всіх християнських громад перших століть християнства, будучи стрижнем їхнього літургічного життя.

Якщо послатися на фундаментальне дослідження відомого німецького історика Адольфа Гарнака, ми можемо побачити загальну картину: «про місію перших християн, як про сповіщення Євангелія (Благої Звістки) про Спасителя і про зцілення (Спасіння). Далі йдеться про місію, як боротьбу «зі злими духами», психічне звільнення і фізичне зцілення, яка цінувалася надзвичайно високо в світогляді і самосвідомості людей того часу. Потім видається християнська діяконія як Євангеліє любові і діяльної допомоги нужденним за категоріями та видами цієї практичної допомоги:

1. милостиня взагалі і її зв'язок з богослужінням;

2. підтримка учителів та службовців в громадах;

3. підтримка (допомога і утримання) «вдів», тобто самотніх і безпорадних жінок і дів, і сиріт - дітей, позбавлених сімейного піклування;

4. підтримка (допомога, утримання та лікування) хворих, бідняків, жебраків, безпорадних, безпритульних і непрацевдатних;

5. турботи про полонених, в'язнів, що нудяться і страждають у в'язницях, засланих на тяжкі каторжні роботи на копальні;

6. турбота про поховання бідних, бездомних, самотніх і безпрізорних;

7. турбота про рабів (взагалі) і тих, які знаходяться у рабському пригніченні;

8. турбота, піклування, участь і надання допомоги постраждалим від стихійних лих (пожеж, повеней, посухи, неврожаю, голоду; від

землетрусів і морських катаклізмів, у час хвороб, епідемій (наприклад чуми) ;

9. допомогу нужденним в пошуку їм роботи, в їх працевлаштування;

10. турбота про мандрівників і прибульців з інших місць і громад або з далеких країн; допомога їм у їхніх справах і надання їм гостинності та піклування про них в місцевій громаді, яка завжди братньо їх приймала і дбала про них» [54, с.118].

Цілком природно і закономірно, що живе і радісне, безпосереднє і конкретне свідчення про Христа апостолами і першими поколіннями християн, підкріплене братською діяконією і всім життям християнських громад того часу, привели Древню Церкву до перемоги в греко – римському світі в часи Костянтина Великого.

Частково торкається теми соціальної діяльності Древньої Церкви і проф. Болотов, у своїх працях, зокрема, коли розповідається про кількість діяконів та акулوفів у Римській Церкві, про обов'язки кожного з них: «Це були особи, яким було доручено завідування 14 *regiones*, а акулуфи повинні були супроводжувати діяконів і іподіяконів при їх обході в певному *regio*. Таким чином, ми отримуємо діякона і іподіякона на чолі і трьох акулوفів при кожному з них; 4 людини могли, наприклад, легко перенести хворого, якби це було потрібно, і таким чином цифра 14 має сенс реальний і зовсім зрозумілий», звідси випливає, що Церква піклувалася про кожного зі своїх членів, навіть про хворих, яким потрібний особливий догляд [81].

Ще є вказівка на те, що: «Важливим джерелом збагачення християнських церков були багаті дари з державної скарбниці[...]. Костянтин зробив розпорядження, щоб ректори провінцій доставляли в кожного року певну кількість хліба на утримання кліру, вдів, сиріт і дів. За Феофана, Антіохійська церква отримувала до 1500 чвертей зерна, Феодорит, за життя якого церкви отримували лише третину цієї суми, виходить, що дар Костянтина був досить значний, що норму внеску

імператор визначив керуючись швидше власною щедрістю, ніж з нормальними потребами церкви»[81], тут ми бачимо, що виділяються кошти на побудову храмів, а також на утримання вдів та сиріт. Також, слід зазначити, що коштами благодійності, які виділяла їй держава, Церква розпоряджалася досить грамотно та поліпшуючи життя своїх вірних.

Також, професор висвітлює події у законодавчому полі Візантії, зокрема про прийняття нормативно – правових актів, які були спрямовані на розвиток Церкви і її гуманітарної ролі в житті тогочасного суспільства: «завдяки цим законам, матеріальне становище християнських церков в загальному було досить добре забезпечене. У загальному земельні володіння церкви розрослися до того, що займали десятю частину всієї державної території. Володіння Римської Церкви були не тільки в Італії і Сицилії, але в Малій Азії, Сирії та Єгипті. На початку нашого періоду три римських кафедральних церкви - св. Петра, св. Павла і Іоанна Латеранського, як видно з неповного переліку їх земельної власності, отримували, крім відомих доходів натурою, ще 22000 солідів т. Е. Близько 128 т. руб. зол.чистого доходу. Майна олександрійської церкви на початку V ст. були настільки значні, що вона могла отримати в однієї людини кредит в 627 750 рублів золотом (1 12 тис. літрів золота). А на початку VII століття знаменитий Іоанн Милостивий (606) знайшов в скарбниці олександрійської церкви 8000 ф. золота 3,348000 руб. і сам отримав 10000 (4,185000) 138. Навіть Феодорит, єпископ такої незначної єпархії, як Кір на Євфраті, міг із залишків церковних доходів побудувати на користь міста портик, два величезних мости, поліпшити лазні, провести канал з Євфрату в це, доти безводне, місто. Сприятливим наслідком такого становища церкви було значне поширення благодійництва. При багатьох церквах була маса благодійних закладів, лікарень, богаділень, сирітських будинків, будинок для прочан. «Васіліада», побудована Василем Великим (бл. 370 р.) в Кесарії, являла в малому вигляді ціле місто. Крім цього центрального закладу в усіх містечках, де були в єпископіях підопічні хорєпископи, були побудовані

лікарні. Антіохійська церква часу Златоуста, крім різних хворих, жебраків, дивних, ще містила до 3000 вдів або дівиць. При Іоанні Милостивому матрикула олександрійської церкви містила в собі 7500 тих, які отримували допомогу від церкви, а при Григорію Великому (590-604) матрикула Римської Церкви являла собою вже цілу важку книгу» [81].

В той час, коли при наступниках Костянтина Церква стала державною, то це радикально відбилося на характері першохристиянської діяконії, що стала, як і сама Церква, теж частиною системи візантійської теократії і службовим елементом так званої «симфонії влади», яка повинна була засвідчити зовнішнє «воцерковлення» державного апарату і його соціально-громадських інститутів і функцій. У надрах і метаморфози візантійської імперської та церковної бюрократії зникла апостольська простота і безпосередність общинного характеру християнської діяконії періоду Давньої Церкви [81].

Таким чином, ми бачимо, діяконське служіння чи діяконія, в Древній Церкві носила досить інакший характер, аніж в сучасні часи. Але це не полишає відповідальності та обов'язку служити ближньому. Якщо перекласти сучасною мовою інститут діяконії, то можна дійти висновку, що діяконія не зникла, але набула інших форм, як, наприклад, проведення благодійних акцій студентами богословських закладів.

2.2. Соціальна робота в Українській Православній Церкві

Українці з давніх давен сприйняли християнське вчення про милосердя як про всеосяжну любов до ближнього, як традицію, успадковану від Константинопольської Церкви - Матері. Так, звертаючись до князя Володимира, митрополит Київський Іларіон підкреслює його милосердя і каже, що князь виконав Божественні заповіді: «хто просить давав, голих одягав, спраглих і голодних насичував, хворих розрадою всіляким втішав, боржників спокутував, рабам даруючи свободу». (слово про закон і благодать) У цьому, святий Іларіон бачить реальне втілення

заповідей Христа Спасителя, здійснене в державній діяльності святим рівноапостольним великим князем Володимиром. «І не можу сказати про всю його милості, - продовжує митрополит Іларіон. - Не тільки в домі своїм милостиню творив, але і по всьому місту, і не в Києві одному, але по всій землі Руській - і в містах, і в селах - скрізь милостиню творив - всіх милуючи, і одягаючи, і годуючи, і напоїли» [12, с. 32]. Таким чином, благодійна діяльність князя Володимира постає, згідно зі свідомством митрополита Іларіона, як зразок втілення християнського ідеалу милосердя. Треба сказати, що ідея милосердя отримала на Русі широкого поширення. Церква з перших днів свого існування категорично заборонила принесення людських жертв божествам, ритуальні вбивства дружин, після смерті їхніх чоловіків або рабинь після смерті їх князів.

Українська традиція милосердя, на думку відомого історика В.О. Ключевського, в зовнішньому своєму прояві прямувала переважно в одну тільки сторону: «людинолюбство на ділі означало нищелюбие» [67 с. 152]. У той час переважала особиста милостиня, завдяки якій давньоруський благодійник, «христоробець», думав лише про власному духовному вдосконаленні. За твердженням В.О. Ключевського, «жебрацтво вважалося в Стародавній Русі не економічним тягарем для народу, не виразкою громадського порядку, а одним з головних засобів морального виховання народу, що складається при Церкві практичним інститутом доброчесності» [67, с.165].

Слідом за святим князем Володимиром активно займалися благодійною діяльністю і інші князі. Особливо відзначають великого князя Ярослава Володимировича, при якому було відкрито перше в Новгороді училище для бідних юнаків. Але більше за інших «ніщелюбів» прославився Володимир Мономах, який заповів своїм дітям: «всього ж паче убогих не забувайте, але, скільки вам можливо, за силою своєї годуйте». А його

сестра, княгиня Анна, заснувала в Києві виховний заклад для убогих дітей [8, с.241].

Наступниками Володимира Мономаха на ґрунті благодійності стали його брат Ростислав і син Мстислав, роздає бідним майно Мономаха, який дістався їм у спадок.

Українська Православна Церква створила і свій благодійний центр, який розміщувався в стінах Києво-Печерського монастиря. Цей монастир був відомий своїм милосердям по відношенню до нужденних: при ньому була безкоштовний готель для прочан, лікарня на 80 ліжок і безкоштовна трапезна для бідних мандрівників [66, с. 309].

За твердженням істориків Церкви, преподобний Феодосій, який показав приклад «заступництва і добротинності» по відношенню до жертв тодішнього кривосуддя, щотижня відправляв віз печеного хліба до в'язниці укладеним і домагався перед князем їх звільнення [55 с. 64].

У XII столітті в Києво-Печерській Лаврі чернігівським князем-ченцем Миколою Святошею був заснований лікарняний Троїцький чоловічий монастир, де була лікарня на 32 ліжка з аптекою [55 с. 94].

Так складався милосердно-благодійний інститут Української Православної Церкви, який мав у особі ченців своїх соціальних працівників, свої лікарні, аптеки, а також володів фінансовими засобами з «десятини».

Вже в XIII столітті монголо-татарська навала поневолила ослаблену міжусобними війнами князів Русь. Якщо в домонгольський період на Русі існували не тільки церковна благодійність, а й приватна милостиня, світське піклування про бідних, то в період навали татаро-монголів на Русь, милосердя «фактично перебувало в руках духовенства, якому робилися багаті приношення на бідних, та й саме по собі воно було багато і вільно від татарських данини і поборів» [67 с. 147]. В період

монголо-татарського ярма, Українська Православна Церква, що мала до кінця XIII століття близько 100 монастирів, стала єдиним притулком для потребуючих допомоги людей - убогих, людей похилого віку, жебраків - і фактично повністю взяла на себе благодійні функції. Цьому сприяло і те обставина, що татарські хани, особливо в перший період панування над Руссю, шанобливо ставилися до духовенства, давали митрополитам охоронні грамоти (ярлики), звільняли церкви і монастирі від поборів, даючи тим самим Церкві можливість займатися справами милосердя та благодійності. Саме в період монголо-татарського ярма Церква заснувала перші в державі лікарні, в яких бідних лікували безкоштовно.

В часи Галицько – Волинського князівства та Полько – Литовської держави соціальна робота Церкви також залишалася на належному рівні. Адже в цей час починають діяти православні братства, які започаткували школи, лікарні та опіку над бідними.

В період поневолення Київської Митрополії Московським Патріархатом, соціальна робота церкви не була зупинена, але була чітко регламентована, адже Церква в Російській Імперії стала державною структурою і зазнавала абсолютного контролю з боку держави.

Слід зазначити, що в XIX столітті створюються будинки піклування для малолітніх бідних дітей та для душевнохворих. У XIX столітті стали з'являтися жіночі громади, які представляли собою перехідні форми від мирського життя до чернечого. Протягом XIX століття було засновано близько 100 громад, переважно при парафіяльних церквах, у вигляді богоділень, існування яких забезпечувалося милостинею прихожан [59 с. 125]. Більшість з цих громад було зведено в ранг монастирів, які згодом обов'язково займалися милосердно-благодійною діяльністю. Реформа 1861 року, яка скасувала кріпосне право, позбавила монастирі приписаних до них селян. У 1864 році Олександром II було прийнято законодавство про церковні братства та церковно-парафіяльні піклування,

допускало і регламентувало церковну благодійність. З 1866 року благодійність заклад монастирях та виховних закладах стали обов'язковими для кожної обителі. В указі обер-прокурора Святійшого Синоду графа Д. А. Толстого від 6 квітня 1866 року засновникам монастирів пропонувалося «з'єднати зі зручностями чернечого життя мету благодійну або виховну» [59 с. 130]. За цим указом в період з 6 квітня 1866 по 1869 рік було засновано 10 монастирів зі школами, богодільнями і притулками [59 с. 185]. З 1870 по 1886 рік було засновано 37 монастирів, які займалися благодійністю. У 1889 році при парафіяльних храмах було 660 богаділень і 480 лікарень.

З середини XIX століття почався розвиток нової для Російської Імперії форми благодійності - сестринського милосердя. В 1844 році в Петербурзі була створена перша в Європі Свято-Троїцька жіноча громада, яка готувала сестер милосердя для піклування про поранених [82 с. 77]. Існування таких громад дозволяє говорити про наявність певного інституту милосердя в Православній Церкві, який мав спеціально підготовлених кадрів - сестер милосердя, що надавали допомогу людям - пораненим на полі бою, хворим та інвалідам, сиротам, людям похилого віку. До 1 грудня 1907 року в Російській Імперії налічувалося 907 чоловічих і жіночих монастирів, серед яких приблизно четверта частина займалася благодійницькою діяльністю [67 с 162]. Також, не потрібно забувати, що більша їх частина знаходилась на теренах сучасної України. Наявність таких благодійних обителей, як Будинок працьовитості і сестринські громади милосердя, свідчить про високий рівень розвитку каритативної діяльності Православної Церкви в кінці XIX - початку XX століття. Фінансування благодійної діяльності до Російської революції здійснювалося з трьох основних джерел:

- 1) державних субсидій;
- 2) вкладів громадських організацій;

3) пожертвувань приватних осіб.

Сама Російська Православна Церква робила великі пожертви на створення та утримання притулків, лікарень, шкіл, роздавала гроші нужденним. У своїх проповідях православні священники, звертаючись до парафіян, постійно говорили про необхідність участі в милосердно-благодійної діяльності.

Після революції 1917 року благодійна діяльність Церкви була оголошена атрибутом «буржуазного суспільства». Таке ставлення до милосердя вело до забуття соціального служіння Православної Церкви, хоча Церква і прагнула продовжувати благодійну діяльність в повній відповідності зі своїми багатовіковими традиціями і християнськими заповідями.

Зі зміною суспільно-політичної ситуації в країні після жовтневих подій 1917 року змінилося і положення Православної Церкви в державі. Наслідком чого стало спільна постанову ВЦВК і РНК від 8 квітня 1929 року «Про релігійні об'єднання», згідно з яким всім релігійним організаціям, в тому числі і Російської Православної Церкви, було заборонено займатися благодійницькою діяльністю. Рішення цілого ряду соціальних питань, які перебували раніше виключно у веденні церковних благодійних товариств, стало прерогативою держави, яке, заборонивши будь-які було форми церковної благодійності, так і не змогло знайти гідного рішення проблем піклування та піклування. Разом з тим треба відзначити, що і в роки радянської влади «*А Господь допомагав їм*» (Мк. 16:20) в лоні Церкви відбувалися справи милосердя, які мали, як правило, приватний, індивідуальний характер.

Слід також зазначити, що активну соціальну роботу в ті часи звершував і Михайлівський Золотоверхий монастир. При монастирі існувала лікарня, яка надавала медичну допомогу, як і насельникам

монастиря та всім потребуючим, які не мали змоги оплатити послуги лікарів [34]

Також активною соціальною роботою займався і Видубицький монастир, так, як після відчуження царською владою монастирських і церковних маєтностей в Україні монастир отримав статус 1-го класу з цільовим призначенням – бути лікарняним. Тут були школа, притулок для сиріт, будинок для бідних священнослужителів. Тому такий факт пояснює, що монастир, як і всі інші монастирі в Україні, хоча і були у власності імперії, але про справи милосердя в них ніколи не забували [33]

Не слід оминати увагою, Синодальний відділ соціального служіння і благодійності ГО «ЕЛЕОС – Україна», який вдало провадить практику соціальної роботи, звершуючи заповідь служіння ближньому. Зокрема дуже плідно цей відділ працює з такими групами осіб, як: вимушено переселені особи, для яких впроваджується проект «TeenClub» який здійснювався у рамках проекту «Нова оселя: інтеграція та психосоціальна підтримка дітей з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Києві та Одеській області» [47].

Практика соціального служіння в Церкві не є новою, адже вона була започаткована ще у Старозавітній Церкві. Стосовно Соціального служіння Церкви в Україні, то вона також була не применшеною, адже Церква допомагала там де мала змогу і де була в тому потреба. Але з приходом атеїстичної радянської влади, церква не могла фізично провадити практику соціально служіння, адже це не входило у доктрину тодішньої політики влади. Вже з настанням Незалежності Церква набула прав та свобод та могла провадити соціальну діяльність. Вже зі врученням Патріаршого та синодального Томосу про автокефалію Православної Церкви України, соціальна робота активізувалася ще більшим темпом, зокрема завдяки Синодальному відділу Соціального служіння і благодійності ГО «ЕЛЕОС – Україна».

РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ФОРМИ Й МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОГО СЛУЖІННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПЕРСПЕКТИВИ

3.1. Духовна опіка дітей та молоді

Протягом всього свого існування Православ'я в Україні приділяло неабияку увагу дітям та молоді. Священик Андрій Нагірняк розмірковує: «Християнська ідея милосердя служить основою благодійної діяльності. В суспільній сфері Церква завжди прагнула виконати подвійне завдання: з одного боку — поширювати Добру Новину про спасіння, а з другого — втілювати євангельські істини в життя, піклуючись про корисне служіння людям. Слідуючи словам Спасителя: *«Що ви зробили одному з цих малих — Мені зробили»*, Церква приймала відповідні рішення на соборах та протягом тривалого часу не просто брала активну участь у справі соціальної допомоги і підтримки, а й відігравала в цьому провідну роль»[73, с. 103].

Про розвиток християнства в Україні пише професор Ю. П. Чорноморець: «В найближчі десятиліття ми станемо свідками та учасниками нової боротьби християн за власні права, боротьби за право зберігати і розвивати власну ідентичність. У людини є право залишатися людиною. У християнина повинно бути право залишатися християнином, вільно жити як християнин та вільно висловлювати свої переконання. В тому числі - вільно критикувати сучасну соціальну дійсність та сучасне викривлене розуміння ідеології прав людини. Християни також повинні навчитися захищати свої колективні права. Ніхто не може примушувати нас відмовлятися від своєї релігійної чи національної ідентичності. Навпаки, відстоювання своєї християнської та національної ідентичності в сьогоденному світі має спиратися на ідею прав людини. Християни повинні наголошувати на своїй інтерпретації прав людини, на своєму праві бути собою, на своїй свободі проповіді морального та суспільного ідеалу»[86].

Реальними проблемами сучасної молоді займаються численні галузі науки: психологія, педагогіка, соціологія та соціальна робота Церкви зокрема. Церква та священнослужителі, які беруть участь у вихованні молоді, мають відкрити для себе молоде покоління як винятково важливий чинник не лише суспільних, державних, але й церковнопарафіяльних змін: виховати благочестиву, добродішну, відповідальну особистість — ось пріоритет християнської педагогіки. Пізнати Бога, людину, суспільство, допомогти людині знайти саму себе, знайти свій шлях у житті — це складна наука, тому що вона пов'язана не лише з педагогікою, психологією, літературою, але і з релігією, духовною, церковною практикою життя [56 с. 17].

Без кардинального перегляду ролі молоді в житті Церкви, без набуття нею гідного місця в житті соціуму суспільство не зможе повноцінно розвиватися, більш того, Церква, а отже і держава, не матиме майбутнього. На наш погляд, питання молодіжної політики і в державі, і в Церкві повинні розглядатися в трьох аспектах:

- що Церква може дати молодій людині для її духовного розвитку та соціального становлення?
- як молода людина може послужити Богу та що молодь може зробити для Церкви та розвитку її парафіяльного життя?
- яким чином максимально використати потенціал молодої людини в інтересах розвитку самої людської особистості, а також суспільства, держави та Церкви?

Зазначимо, що вікові межі, які охоплює поняття «молодь», стосуються, як правило, соціальної групи юнаків та дівчат у віці від 17 до 25 років. Деякі вчені виділяють період молодості від 12 до 24 років, при цьому поділяють молодь на «юнацтво» (12— 18 років) та «молодих дорослих» (18-24 роки). Відомий український вчений, політолог, фахівець у галузі соціальної роботи професор М. Ф. Головатий зазначає, що в сучасній науці в результаті акселерації, подовження та ускладнення процесу соціалізації

вікові рамки молоді істотно розсунулися і нині лежать у таких межах: нижня шкала — між 14 та 16 роками, верхня лінія — між 25 та 30, а в окремих країнах — між 25 та 35 роками [53 с. 17].

Спираючись на вищенаведені роздуми, можна вести мову про особливості розвитку молоді. Це не лише фізіологія, психологія, соціальні характеристики, але й особливий духовний та інтелектуальний світ людини. Психологи зазначають, що молодь є основним носієм інтелектуального потенціалу суспільства, а відтак і Церкви. Як правило, молода людина має величезну енергію, соціальний оптимізм, розвинену інтуїцію, великі здібності до праці та творчості. Отже, молодь повинна мати величезну перспективу на ниві церковного життя.

Зазначимо, що саме молодь здатна швидше від інших соціальних груп соціуму опанувати нові знання, технології, професії та спеціальності. В усі часи, в різні періоди розвитку людської історії роль молоді завжди була вельми значущою. Молода людина, вступаючи в життя, знаходить друзів, створює родину, формує соціальні інститути та розвиває комунікаційні зв'язки. Іншими словами, вона конструює, формує, будує світ, активно інтегрується в усі духовні, соціальні, політичні та економічні зв'язки.

Не викликає сумнівів, що питання молоді мають глобальний, загальнолюдський характер, і тому знаходяться в центрі уваги не лише суспільства, держави, але й Церкви. Саме молоде покоління виступає і як важлива умова подальших соціально- економічних змінень, і як інноваційна сила суспільного розвитку. При іншому погляді на молоде покоління суспільство приречене на деградацію та соціальну патологію.

Важко заперечити тезу про те, що молодь у сучасному світі є основним інноваційним потенціалом не лише сучасного суспільства, істотним гарантом розвитку майбутнього соціуму, але й рушійною силою успішної місії Церкви. Тому Церква приділяє велику увагу вихованню молоді та «вказує на необхідність активізації роботи із впровадження на

парафіях штатних оплачуваних посад педагога, соціального працівника та відповідального за роботу з молоддю» [51].

Соціальна робота Церкви з молоддю, як один з ефективних засобів духовного виховання зростаючого покоління, в нинішній період може стати для Церкви найважливішим фактором та базовою умовою успішного місіонерства та катехізації. Наукова теоретична та духовно-моральна практична робота пастиря на парафії спирається на базове положення про те, що соціальна робота Церкви спрямована на задовільнення інтересів та потреб окремо взятої людини та цілого суспільства.

Змушені визнати, що коли в суспільстві заходить мова про соціальну роботу з молоддю, священники та педагоги найчастіше говорять про моральну розбещеність, бездуховність та соціальну апатію молодого покоління. Чим обумовлена така постанова питання? Пояснюючи особливості поведінки молоді, враховуючи специфіку молодіжних проблем, роль та місце молодої людини в житті Церкви та сучасного суспільства, необхідно знайти «золоту середину» відповідальності в роботі педагогів, духівництва та самої молоді. Найлегше звинувачувати молоду людину в безвір'ї, неморальності. Але виникає справедливе питання, чи займалася Церква її вихованням, чи проповідували священнослужителі молоді про Бога та чи розуміли педагоги справжні проблеми молодої людини.

Митрополит Антоній (Паканич) невтомно в своїх духовних бесідах говорить про важливість церковної проповіді в умовах викликів сучасного світу: “Священику треба вміти, з одного боку, доступно проповідувати церковним, глибоко віруючим людям, і в той же час бути здатним донести нашу позицію тим, хто ще не з нами, хто до нас є індиферентним, і тим, хто сприймає нас лише як опонентів... Сказати церковне слово так, щоб воно залишилося церковним та в той же час було зрозумілим широкому колу слухачів, в тому числі й, скажімо, зовнішнім людям, — де особливий талант» [37]. Ці важливі слова богослова є особливо актуальними у сфері соціальної роботи Церкви з молоддю.

Зазначимо, що основне завдання священника в роботі з молоддю полягає в наданні допомоги молодій людині у розкритті та активізації її власних духовних можливостей та здібностей у подоланні труднощів та проблем життя. Соціальна робота базується на релігійних, гуманітарних, демократичних ідеалах і філософських теоріях, тобто — фактично й виступає універсальною можливістю реалізації людських прагнень і фундаментом розвитку потенціалу особистості. Саме тому покликання священнослужителя полягає не лише в звершенні богослужіння, будівництві храмів, а також в соціальному служінні в ім'я Христової любові, милосердя й прощення. Пастир має допомогти сучасній людині стати на власний шлях пошуку Бога, самореалізації і самопомоги.

Сьогодні моделі соціальної роботи Церкви мають будуватися з урахуванням нових форм соціальної допомоги, орієнтованої на реальні проблеми та інтереси молоді. Важливо не лише займатися реабілітацією, але й запобігати різного роду негативним процесам серед молоді, проводити профілактичну роботу, спрямовану на розвиток здатності до особистої відповідальності дітей та підлітків, юнаків та дівчат. Тобто на основі соціальної діагностики, що являє собою своєчасно застосовані дії, спрямовані на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних колізій молоді, треба займатися соціальною профілактикою. Особливо актуальною на сьогодні є профілактика таких соціальних патологій, як злочинність, наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, залежність від Інтернету, суїцид. Метою їх профілактики є створення передумов для формування освіченої, високоморальної, духовно відповідальної та всебічно розвиненої молоді.

Наголосимо, що священнику важливо, спілкуючись із молоддю, виявляти максимум розуміння та брати участь у житті молодого покоління й разом із тим — показувати людині її місце в житті Церкви, ставити молодим людям певні вимоги та пропонувати соціально прийнятні моделі їх жертвовного служіння Церкві Христовій. Переходячи до практичних порад у

соціальному служінні, можна застосовувати у роботі з молоддю інноваційні технології проектування [53, с 111-114].

Методами технології соціального проектування є:

- *мозкова атака* — метод, пов'язаний з генерацією ідей, їх рівноправною конкуренцією, можливістю опору;

- *ділові ігри* — комплексний метод, що охоплює всі стадії процесу підготовки й прийняття рішення, який застосовується у випадках складної проблемної ситуації молодої людини. Основні цілі ділової гри — організувати спільну діяльність учасників розв'язання проблеми так, щоб розкрити реальне протиріччя інтересів молодих людей щодо проблемної ситуації, виявити позиції, що примушують відстоювати спільні або групові інтереси. Важливо разом з молоддю знайти шлях до розуміння ролі людини у професійній діяльності, допомогти отримати більш точне уявлення про те, що потрібно зробити у процесі проектування, щоб глибше зрозуміти, як буде реалізовуватися проект;

- *аналогії*— проекти, що ефективно функціонують і в яких раціонально вирішено проблеми, що може слугувати зразком, еталоном для конструювання соціальної реальності;

- *асоціації* — передбачають поєднання прийомів пристосування, модифікації або повної реорганізації соціальної практики з метою її оптимізації;

- *синектика*, згідно з якою кілька запропонованих ідей розглядаються окремо одна від одної, а потім між ними встановлюється певний взаємозв'язок і взаємозалежність.

- Таким чином, соціальне проектування в соціальній роботі Церкви, на основі розробок світських учених, може застосовуватися священнослужителями, працівниками соціальних служб, педагогами, волонтерами для розробки соціальних програм, пропозицій і проектів, методики, технології конкретних форм соціальної й духовної діяльності молоді.

- Центральною частиною соціальної роботи священника може бути звичайна духовна бесіда з людиною. Особливістю духовної бесіди є: запрошення людини для бесіди. Під час духовного спілкування головне — відсутність сторонніх осіб, щоб ніхто не переривав розмову; бесіда має відбуватися в атмосфері довіри, християнської любові та пастирської турботи.

На практиці духовна бесіда може проводитися за такими етапами:

- перший початковий етап — встановлення емоційного та духовного контакту із співрозмовником.
- другий етап — відновлення послідовності подій, які призвели до життєвої кризи; зняття установки безвихідності ситуації.
- третій етап — спільне планування діяльності щодо подолання кризової ситуації.

Завершальний етап — формування плану дій, активна духовна підтримка людини (поради, настанови, молитва, співучасть у її житті).

Зазначимо, що духовна бесіда священнослужителя спрямована допомогти людині зрозуміти внутрішні проблеми (самотність, розгубленість, відчай, страх, зневіра) та осмислити переживання, пов'язані з ними; з'ясувати причини конфліктів у соціумі; відтворити внутрішню цілісність (пошук Бога, пошук самого себе, занурення у власну душу й серце). Людині, яка заблукала на манівці людського буття, важливо віднайти нові сенси життя; підвести її до вибору шляхів виходу із критичних ситуацій.

Наголосимо, що “жива бесіда” пастиря з народом, особливо задалегідь богословськи продумана, може бути не менш ефективною, ніж робота цілих соціальних служб. Вважається, що духовна бесіда відрізняється більшою свободою і в організації, і в змісті, неформальною атмосферою між співрозмовниками, хоча ці відмінності не абсолютні. Духовна бесіда може давати матеріал для підтвердження, конкретизації або

спростування якихось гіпотез, що виникли на основі вивчення проблем багатьох людей.

К. Н. Костюк, дослідник соціальної етики Православ'я, вказує на те, що «богослужіння, сповідь, єпітимія, проповідь, моральний канон, організація ритму праці та дозвілля, освіта» є тими механізмами, які дають можливість Церкві, як виховному закладу, чинити вплив на окремо взятую людину та ціле суспільство» [68 с. 180].

Нагадаємо, що пастирське служіння спрямоване на побудову в серці людини Царства Божого. Ця побудова Царства Христового, нового творіння у Христі є, звісно, в той же час і боротьба із царством зла, із силами зла в нас. Отець-домініканець Петро Балог говорить: «Христос говорив про Царство Боже. Це один із лейтмотивів Євангелія. Царство — це християнська цивілізація любові» [50 с. 12].

Але для того щоб прилучити молоду людину до пошуку Царства Божого, ефективно взаємодіяти з молоддю та вибудовувати справжній конструктивний діалог, священнослужителі мають володіти не лише богословськими знаннями, але й педагогічними вміннями, технологіями діагностики, методиками консультування. А щоб успішно досягати цієї бази взаємодії з молоддю, священник повинен постійно вдосконалювати соціальну роботу на парафії.

Не лише освіта, інтелектуальна праця, духовне виховання можуть бути основою соціальної роботи Церкви, але й пропаганда здорового способу життя, фізкультури та спорту. Займаючись соціальною роботою з молоддю, необхідно прилучати молодих людей до заняття спортом. З погляду вчення Церкви, Бог сприйняв людську природу, щоб очистити, одухотворити її та зробити плоть людини нетлінною та безсмертною. Людська природа — це не лише тіло, але й увесь комплекс соціальних зв'язків, які забезпечують життя людини. Важливо осмислити богословську тезу про те, що Христос Спаситель світу сприймає та змінює все людське буття: історію, економіку, політику та культуру.

На основі «філософії» спорту та духовної парадигми виховання молоді можна досягти чималих позитивних результатів. Спеціалісти в галузі виховання вважають, що заняття спортом формує в житті людини особливий шлях розвитку та досконалості. Людина, звертаючись з молитвою до Господа, осягаючи внутрішній світ святих отців, зміцнюючи своє серце молитвою, постом, виховуючи волю, гартуючи дух та тренуючи тіло, йде шляхом подвижництва та воїнства Христового. Не випадково подвижників віри та духу, ченців, ісихастів, за висловом визначного філософа сучасності Д. Б. Зільбермана, називали «духовними атлетами» [63 с. 38].

У реабілітації підлітків, у роботі з дітьми затребуваним може виявитися саме спорт. Заняття спортом виховує людину. Спорт розкриває певні перспективи життєвої мотивації особистості, спрямовує волю молоді людини на досягнення поставлених цілей, а також служить фундаментом самореалізації та вольового виховання молоді.

Наріжним каменем православного виховання та релігійної освіти є не стільки навчання в недільній школі, скільки формування духовно-моральної, творчої та мудрої особистості, здатної до спілкування з Богом, людьми, духовного саморозвитку та інтелектуальної праці. Така особистість формується в процесі духовного життя, активній участі в богослужінні та соціальному служінні.

Нерідко доводиться чути, що християнин має молитися та здобувати духовність. Питання ж освіти відходять, як правило, на другий план. Дозволимо собі твердження та припущення, що, розглядаючи двоєдиний процес виховання та освіти молоді людини, найбільше значення пастир має надавати проповіді та богословському розвитку людини. Для того щоб виховати людину, привести її до Бога, треба спочатку знати, як іти до пізнання Творця, самого себе та що має робити особистість на шляху Богопізнання. Зазначимо, що в історії Церкви, особливо в духовних школах, нерідко вихованню, послуху та смиренню відводилося перше місце. Про це

пише відомий богослов та церковний ієрарх, митрополит Волоколамський Іларіон (Алфєєв): «Крім того, я глибоко переконаний у тому, що нам необхідний новий підхід до деяких аспектів учбового процесу, нові методи виховання, нове трактування дисциплінарних правил, нова концепція взаєностосунків між викладачем та студентом. Наші духовні семінарії та академії успадкували від дореволюційної «бурси» (духовної школи) деякі виховні методи, яких, як мені здається, нам необхідно терміново позбавлятися. Жодне відродження духовної освіти в Руській Церкві неможливо доти, поки ці методи зберігаються» [18].

Таким чином, не зменшуючи роль духовного виховання молоді, необхідно розвивати вектори богословської просвіти та наукових інновацій.

Проект соціальної роботи із сучасною, невоцерковленою молоддю передбачає особливі корективи. Молодій людині спочатку потрібно розкрити багатий світ віри, церковного життя, прилучити її до духовного досвіду Церкви та поступово ввести її в церковне буття. Духовний досвід буття, християнська мудрість, всебічна освіта, богословська наука, культура Церкви, пояснюючи духовний внутрішній світ кожного християнина, базуються на Слові Божому, фундаментальній спадщині святих отців, визначних церковних діячів, релігійних мислителів та богословів.

Пастирське служіння, церковна діяльність цих відомих пастирів є яскравими прикладами для духовного наслідування, виховання нового покоління молоді та церковних активів майбутнього нашої Церкви. В Церкві, школі, ліцеї, коледжі, інституті, університеті, академії завжди у величезній пошані пастир-педагог, живий приклад вірності Богу, відданості Церкві та народу. Священик не лише досконально має знати богослужіння у храмі, тексти Святого Письма та святих отців, але й впливати на парафіян силою своєї віри, любові, надії, посідати такі цінні якості, як почуття обов'язку, порядність, здатність до співпереживання, людинолюбство та милосердя.

Пастирю необхідно виховувати молоду людину так, щоб вона вмiло користувалася талантами, можливостями, дарами, якi надає їй Церква, школа, вищi навчальнi заклади. Вчитися жити з Богом та людьми. Необхiдно завжди вчити молодь поводитися з iншими людьми, в групi людей та церковному життi. Вчитися жити разом. Професор М. Ф. Головатий наголошує: «Вихована людина вмiє зрозумiти iнших людей. Вона вiдчуває та усвiдомлює, що живе в умовах взаємозалежностi людей, коли можливi незгоди та конфлiкти, якi треба вмiти регулювати. Вона вмiє поважати думки iнших, прагне до взаєморозумiння, миру, справедливостi» [57, с. 39].

На практицi, ми бачимо, що Православна церква України активно працює з молоддю. Наразi триває напрацювання методичноi бази у роботi недiльних шкiл Синодальним управлiнням недiльним шкiл та катехiзацiї. В той час коли, Православна Церква України переживає перiод становлення, праця з молоддю в нiй не припиняється. Активно працюють Недiльнi школи при парафiях, де дiти та молодь глибше пiзнають церковне вчення. Плодами такої роботи є виховання совiсних та моральних громадян держави.

Православному пастирю в роботi з молодцю не можна протиставляти поняття «виховання» та «освiта». Вчитися пiзнавати Бога та самого себе — це значить накопичувати богословськi знання, сполучаючи їх iз лiтургiйним життям та багатiючим досвiдом духовного буття Церкви. Вiдомо, що духовна людина, прилучена до молитви Церкви, не лише знає багато про внутрiшнє життя самої себе, але й знає багато про психологiю iнших людей.

На завершення осмислення соцiальної роботи Церкви з молоддю зазначимо.

По-перше, здiйснюючи соцiальну роботу з молоддю на церковнiй парафiї, необхiдно розробляти новi концепцiї духовного виховання та

освіти, приділяючи першорядну увагу світоглядним орієнтирам молоді, її інтересам та захопленням.

По-друге, категорично неприпустимо використання духівництвом у соціальній роботі, релігійній освіті та церковній просвіті схоластичного моралізаторства, психологічної маніпуляції, подвійних стандартів у поведінці, фарисейства та духовного тиску на особистість.

По-третє, організовуючи та проводячи соціальну роботу на парафії, священнослужитель не повинен забувати, що життя Церкви вимагає процесів передання православної віри наступним молодим поколінням, засвоєння молоддю релігійних цінностей. Життя церковної парафії — це зміна поколінь та наступництво у вірі в Бога. Справжній духовний та соціальний розвиток інститутів Церкви можливий лише тоді, коли молоде покоління вміє приймати розуміти богослов'я Православ'я, осмислювати віровчення, зберігати традиції та актуалізувати релігійне сприйняття буття.

3.2. Робота з підтримки сім'ї, материнства та батьківства

Сьогодні, коли спостерігається тяжка криза родинних цінностей, православному священику, як ніколи, в церковній проповіді та соціальній роботі з родинами необхідно нагадувати людині про те, що молитва до Бога, духовна єдність чоловіка та жінки, жертвенна любов, турбота про дітей є основою родин та основою добродійного життя. «Ми, християни, всіма засобами маємо переконувати суспільство, що родина, побудована на традиційних моральних основах, — це не архаїзм та не абстрактний ідеал, а те середовище, в якому лише й може вирости духовно та фізично повноцінна людина» [17].

Сучасна родина потребує особливої уваги та турботи з боку Православної Церкви.

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених родині, церковному вихованню, християнському осмисленню шлюбу, деякі

теоретичні та практичні аспекти соціальної роботи пастиря з родиною освітлені недостатньо. Залишаються відкритими питання пастирської психології, професійної компетентності у сфері духовного та психологічного консультування родин.

Вочевидь, що родина виступає не лише основою церковних парафій, але й фундаментом усього суспільства. Від ступеня матеріального добробуту, соціальної захищеності, стабільності та духовного благочестя родини залежить майбутнє держави та всієї сучасної цивілізації. Родина — це не лише спільний побут, емоційні зв'язки, почуття, любов, романтика, але й особлива відповідальність перед Богом, несення тягарів одне одного. В родині людина має довідатися про Бога, Церкву та любов до людини. Родина — не лише соціальний інститут, але й мала Церква. Всім відомо, що з погляду науки родина дає людині всі підстави для повноцінного життя та розвитку.

Невипадковим є те, що й для Церкви одним із головних об'єктів соціальної роботи є родина. Сучасна родина переживає складний етап у своєму розвитку: відхід від патріархальних цінностей, що тягне за собою кризу моралі, зростання числа розлучень та збільшення числа самотніх людей, падіння народжуваності. Це й соціальні проблеми родини: важке матеріальне становище; погіршення стану здоров'я; зловживання алкоголем та наркоманія; жорстоке поводження з дітьми та іншими членами родини; антигромадський спосіб життя, правопорушення та скандали.

Питання розвитку та вдосконалення соціальної роботи з родиною на церковній парафії *обумовлене* кардинальними зрушеннями, трансформаціями в сучасному суспільстві, глобальним оновленням усіх соціальних інститутів соціуму. Очевидним є те, що в епоху переоцінки цінностей та інформаційних революцій змінюється роль та становище родини як соціального інституту. Актуалізується питання освіти, виховання, потребують вирішення проблеми соціальної нерівності, безробіття, соціальної незахищеності, збільшується соціальне розшарування. У зв'язку

з цим проблеми соціальної допомоги та захисту людини стають пріоритетними не лише в соціальній політиці держави, але й у соціальній практиці Церкви.

Можна зробити припущення про те, що наявна в теперішній час соціальна робота Церкви та держави з різними категоріями населення є не досить ефективною, вона практично не вирішує численних реальних проблем сучасної людини, тип може позначитися в майбутньому на соціально- економічному та духовному стані України [79 с.127].

Борець за волю Української держави, Герой України Л. Г. Лук'яненко розмірковував про 90-ті роки ХХ століття, але ці думки не втратили своєї актуальності і сьогодні. Він говорив: «Влада не стала доброю. Життя народу щодалі ставало гіршим. Настала хвиля песимізму. Люди шукали виходу. Хтось пішов у бандити, інші правдами неправдами виїжджали за кордон, а основна маса терпеливо чекала наступних виборів з надією змінити владу» [71 с. 180].

Цілком справедливо зазначають науковці: «Нині розбудова високорозвиненої соціальної держави в Україні потребує значного вдосконалення та корегування. Виникає гостра необхідність формування та реалізації таких стратегічних пріоритетів соціальної політики, які комплексно враховують потреби інноваційного розвитку країни, інтегрування в Європейський Союз та світове економічне середовище соціально орієнтованої ринкової економіки, здатної забезпечити людський розвиток, гідний рівень і якість життя громадян» [49 с. 8]. Саме про це пише публіцист Микола Рябчук: «Бо ж Європа — це не тільки географія. Європа — це клуб досить багатих країн із вельми обмеженим доступом. І той доступ клуб обмежує за певними критеріями. Критерії — це цивілізаційні координати, в які треба вписуватися. Це, зокрема, регульована правовою державою демократія, активне громадянське суспільство, високий статус і рівень соціального капіталу (це довіра), людського капіталу (це освіченість) і соціальна ринкова економіка» [56 с. 16].

На думку автора, соціальна робота Церкви має стати багатопрофільною, такою, що базується на комплексному, міждисциплінарному підході до науки «Соціальна робота». Соціальна робота пастиря має проводитися не лише в маргінальному середовищі, але передусім має бути звернена до родини, молоді та літніх людей. Варто також зазначити, що у громадській свідомості викорінилася хибна думка, що об'єктом соціальної роботи є люди, які потребують соціального захисту, як правило, маргінальні прошарки населення, безробітні, жебраки або мігранти-біженці. Сьогодні категорія клієнтів соціальної роботи, як прийнято говорити в науці, поширена на людей, які під впливом суспільства та ненормальних умов життя сучасної цивілізації втрачають можливість нормального життя та свого стабільного розвитку. В такому широкому контексті соціальної роботи Церкви будь-яка людина може потребувати соціальної допомоги.

Не має сумніву, що родини, діти, юнаки потребують особливої підтримки з боку суспільства, держави та Церкви.

В роботі пастиря з родинами необхідною є ціла низка заходів та дій:

- духовне керівництво, що включає в себе сповідь, прилучення родини до богослужіння, участь у таїнствах та читання духовної літератури;
- родинна терапія, яка полягає в проведенні духовних бесід та діагностиці родинних проблем. Священик у своїй роботі прагне розкрити взаємні обов'язки родини, спонукати її членів до благочестивого та праведного життя;
- організація родинної психопрофілактики, яка включає в себе вивчення історії родини, аналіз проблем та пошук виходів із кризових ситуацій, що склалися. Припустимою є консультація із психологом, тренінги, заняття в групах підтримки;

- родинне консультування стосовно питань виховання дітей, їх успішності в школі, вищих навчальних закладах встановлення контактів між батьками;
- родинне посередництво, коли пастир виступає як посередник та примиритель у родинних конфліктах, які виникають між чоловіком та ждружиною, дітьми та батьками;
- соціально-педагогічна робота з родинами, яка полягає у всебічному просвіченні, освіті інформуванні та катехізації родини; соціально-реабілітаційна робота, спрямована на пошук потенціалу родини та родинних стосунків;
- соціальна допомога, яка полягає не лише в матеріальній, фінансовій підтримці, але передусім у сприянні працевлаштуванню та самореалізації [62 с. 119 - 124].

Деякі родини через різні об'єктивні причини відчувають необхідність у матеріальній допомозі та духовній підтримці. З погляду соціальної педагогіки, психології та соціальної роботи Церкви найбільш проблемною категорією нашого суспільства є нещасливі родини [65 с. 136 - 142].

Особливої пастирської уваги потребують діти, які живуть у таких родинах. Життя таких дітей точиться в умовах безперервних криз та депресивного стану, найчастіше вони полишені самі на себе, в найкращому випадку, як прийнято говорити, їх «виховує» вулиця. Тут цілком можливо вдатися до досвіду «відкритого методу соціальної роботи, що орієнтований на проблеми вулиці та включає превентивні заходи.

- запобігання виникненню запусненої (маргінальної) молоді, особливо вуличних груп дітей та підлітків через встановлення випадкових контактів із ними в періоди зборів та проведення вільного часу;
- визначення потреб та особливих проблем вуличних груп молоді та форм надання їм відповідної допомоги як індивідуальної, так і групової;

- запобігання соціальними працівниками численного збільшення груп складної, нещасливої молоді, сприяння їх розпаду та спрямування їхньої активності в менш агресивне рiчище;
- відбір особливо підлітків із вуличних груп із спробою залучення їх до молодіжних груп, що перебувають під педагогічною опікою соціальних працівників;
- пошук церковними соціальними працівниками приміщень для вуличних груп молоді та проведення з ними різних форм дозвілля та екскурсій з метою прискорення процесу їх соціалізації;
- встановлення духівництвом контактів із наркоманами, влаштування їх у відповідні заклади;
- прилучення підлітків до солідарної підтримки своїх ровесників, тобто формування з їхніх лав добровільних помічників священнослужителя, соціального педагога та соціального працівника.

Відтак організація життєдіяльності таких дітей та освячення простору їхнього буття є вкрай важливим завданням для соціального служіння Церкви. На наше глибоке переконання, розвиток ефективного соціального служіння Церкви — це особливим чином організований процес всебічної, багатогранної, комплексної діяльності священнослужителя, церковної парафії та соціальних працівників, орієнтований на всебічний розвиток особистості, родини та всього суспільства.

Мова йде, як говорять світські науковці, про групи соціального ризику. «Ризик — ситуативна характеристика проблемної діяльності, що означає невизначеність її наслідків, за якої можливі альтернативні варіанти помилки або успіху. На основі поняття ризику виникає поняття групи ризику» [53 с. 249].

Групи ризику — це категорії людей, чий соціальний стан за тими або іншими ознаками не має стабільності, які практично не можуть поодинці перебороти власні труднощі, що виникли в їхньому духовному й соціальному житті. Всі ці проблеми в результаті можуть призвести до

втрати ними сенсу буття, психологічної мотивації, соціальної значущості, духовності, комунікації, моральних векторів буття і навіть до біологічної загибелі людини. До цієї групи ризику належать такі категорії людей: інваліди, діти-сироти, діти з відхиленою (асоціальною, девіантною) поведінкою, літні люди й розумово відсталі, біженці, люди, які зазнали насильства, алкоголіки, наркомани, бездомні, жертви екологічних катастроф, сексуальні меншини, злочинці, хворі на СНІД, люди, які займаються проституцією, обдаровані люди, які відчують труднощі у спілкуванні, та ін [53 с. 249].

Наголосимо, що соціальна робота Церкви завжди здійснюється в межах проблемної ситуації конкретної людини й усього соціуму. При цьому виникає необхідність перегляду для постраждалої людини усього її життя, оскільки за трагічних обставин, що склалися, особистість може цілком втратити зв'язок з суспільством. Виходячи з такого розуміння проблемної ситуації в соціальній роботі, будь-яка людина може опинитися в такому стані. Соціальна робота завжди має враховувати всю сукупність зовнішніх та внутрішніх факторів буття людини. Зовнішні фактори включають: релігію, виховання, освіту людини, її світогляд, самоосвіту в процесі осягнення світу. Внутрішні фактори — це мотивація особистості, готовність до діяльності, готовність до саморозвитку та самовдосконалення. Нагадаємо, що духовна і соціальна робота Церкви є напрямом, системою християнських цінностей, видом духовної практики, використовуваними священнослужителями, мирянами для допомоги людині у вирішенні психологічних, міжособистісних, духовних, соціальних, економічних проблем шляхом особистісної взаємодії з ними.

Треба визнати, що майбутнє Церкви та українського суспільства в цілому чималою мірою визначається тим, наскільки міцними будуть наші родини. Проблеми родинних цінностей, молодіжної політики, допомоги молодим родинам уже давно переросли у загальнонаціональні проблеми національної безпеки не лише України, країн пострадянського простору, але

навіть і матеріально розвинених країн Західної Європи. «Церква, — нагадує кардинал Курт Кох, покликана поширити свої місіонерські зусилля з пропаганди цінностей на все творіння Боже і сприяти утворенню єдиної спільноти, від якої людина надалі не має права себе відлучати» [69, с. 133].

Тому, вирішити ці проблеми без духовно-просвітницької роботи та релігійної освіти досить складно. Необхідні системна та довгочасна соціальна політика не лише держави, але й церкви. Насамперед це кардинальне змінення ставлення до родини та дітей. Для цього державі необхідно стимулювати народжуваність, збільшувати вкладення в дітей, а Церкві займатися проблемами духовного виховання та просвіти. Слід мати на увазі, що першочерговим завданням пастиря в соціальній роботі з родинами є зміцнення молодих родин, примноження родинних цінностей у сучасному суспільстві.

Своєрідним теоретичним майданчиком, який сприяє розвитку у пастиря навичок у роботі з сім'ями є Синодальне управління у справах сім'ї Православної Церкви України. Управління запроваджує різного роду зустрічі та тренінги, де допомагає сімейним парам усвідомлювати, що родина являє собою фундамент майбутнього не лише держави, Церкви, але й самої церковної парафії [42].

Тому, соціальна робота Церкви з родинами передбачає реалізацію таких ключових напрямів соціального служіння:

- розвиток духовного консультування, психологічної служби допомоги молодим родинам, моніторинг проблем родин, що складають кістяк церковної парафії;
- популяризація родинних цінностей на парафії та в суспільстві, конструктивний діалог із ЗМІ, діячами кіно, літератури, мистецтва, моди про формування серед молоді духовних цінностей християнства, церковних ідеалів родинного життя, здорового фізичного та духовного способу життя, моральності та благочестивого шляху осягнення Бога;

- взаємодія з державою у створенні програм підтримки молоді родини, стимулювання народжуваності, створення механізмів соціальної допомоги молодим родинам у придбанні житла, влаштуванні на роботу та соціальної адаптації дітей;
- духовна допомога нещасливим родинам та окремим їх членам, що страждають від крайньої бідності, хронічного безробіття, хвороб, алкоголізму та наркоманії;
- розвиток на церковній парафії форм родинного дозвілля (паломницькі служби, родинні трапези, творчі гуртки, зали для заняття спортом, лекторії та кінозали);
- просвітницька робота з молоддю у сфері утвердження материнства, проповідь ранніх шлюбів, заснованих на християнських цінностях, протидія гріху абортів;
- робота з безпритульними, розвиток родинних дитячих будинків, підтримка дітей-сиріт.

На завершення зазначимо.

- По-перше, соціальні виклики, перед якими опинилося все українське суспільство, поставили на порядок денний необхідність створення та розвитку соціальної роботи церковних парафій із родиною. Важливість цього напряму соціального служіння Церкви обумовлена низкою реальних проблем у житті соціуму, і не викликає сумнівів необхідність розгортання багатогранного соціального служіння Церкви.
- По-друге, наявна соціальна робота священника з родиною не завжди є адекватною до запитів нинішнього дня. Нерідко робота пастиря з родинами має безсистемний, епізодичний характер. Богослужбові проповіді та духовні бесіди не можуть компенсувати нестачу комплексного підходу соціальної роботи з родинами. Частково такі явища можна пояснити тим, що професійна соціальна робота Церкви перебуває на стадії становлення, розвитку та вдосконалення, в церковних храмах несуть послухи волонтери, ентузіасти, які не мають професійних знань та навичок.

- По-третє, в результаті філософського та богословського осмислення соціальної роботи Церкви з родинами можна зробити низку висновків. Священнослужителям необхідно постійно вдосконалювати методичку соціальної роботи на парафії з урахуванням викликів часу. Накопичений століттями церковний досвід служіння родинам потребує адекватної оцінки та актуалізації. Роль соціальної роботи священика з родиною як одного із провідних аспектів вирішення та недопущення багатьох соціальних проблем сучасної людини обумовлює необхідність привернення уваги до означеного питання всієї Церкви, єпархій, благочинь та парафій [52 с. 75].

Ефективна соціальна робота з родиною на церковній парафії — це жертвне служіння пастиря, соціальних працівників, мирян, яке характеризується наявністю глибоких богословських знань, професійним підходом до соціальної проблематики та відданістю церковній традиції.

3.3. Служіння з допомоги особам похилого віку

Якщо проаналізувати основні виклики у сфері соціального становища суспільства, то постає гостра проблема у створенні та впровадженні в церковно-парафіяльному житті цілеспрямованої роботи з особами похилого віку.

Особами похилого віку, в Україні, слід вважати тих людей, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а також особи, яким до досягнення зазначеного пенсійного віку залишилося не більш як півтора року [27].

Загалом старіння населення є світовим процесом. Частка людей похилого віку в структурі населення зростає високими темпами у розвинутих країнах та багатьох країнах, що розвиваються. Україна є і залишатиметься протягом наступних років однією із «найстаріших» країн світу», - зазначила Оксана Суліма.

Україна входить до 30 найстаріших країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше: у 2015 році вона становила 21,8 %, а частка людей віком 65 років і старше – 15,5 % від загальної чисельності населення. Згідно з національним демографічним прогнозом до 2025 року частка осіб віком понад 60 років становитиме 25,0 % загальної кількості населення, віком 65 років і старше – 18,4 %, у 2030 році – понад 26 % і понад 20 %, відповідно.

Основними викликами, пов'язаними зі старінням у нашій країні, є ті, що стосуються сфери публічних фінансів, функціонування ринку праці, системи охорони здоров'я, розвитку соціальних та освітніх послуг.

Реагуючи на ці виклики, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання, зокрема, щодо імплементації 17 Цілей сталого розвитку на період до 2030 року, прийнятих на Саміті ООН у вересні 2015 року, а також підписання та імплементації Угоди про асоціацію з ЄС.

Розроблення, прийняття та виконання Стратегії сприятиме розв'язанню проблем та використанню можливостей, пов'язаних зі старінням населення.

Ця Стратегія визначає пріоритетні напрями протистояння демографічним змінам, передбачає комплексні заходи щодо підтримки громадян похилого віку, їх інтегрування в суспільний розвиток, підвищення якості життя, захисту прав громадян похилого віку.

З метою раціонального використання ресурсів передбачено концентрацію зусиль на таких пріоритетах щодо громадян похилого віку:

- поліпшення умов для самореалізації та участі в процесах розвитку суспільства;
- забезпечення здоров'я та благополуччя;
- створення середовища, сприятливого для активного життя;
- створення системи захисту їхніх прав.

Схвалена Стратегія сприятиме не лише розв'язанню проблем громадян похилого віку, а й використанню можливостей, пов'язаних зі

старінням населення. Варто пам'ятати, що не всі громадяни похилого віку потребують догляду, вони є активними діячами, політиками, бізнесменами.

Стосовно насущних проблем з особами похилого віку дуже гарно висловився у своїй монографії єпископ Гавриїл (Кризина): «Актуальність цього питання передусім обумовлена гострими соціальними проблемами українського суспільства. [...] Важливо зазначити, що старіння людини сполучене з процесами припинення або обмеження трудової діяльності, виникненням всілякого роду захворювань, психологічних комплексів, побутових проблем, що в свою чергу, викликає до життя необхідність створення певних духовних підходів форм, методів соціального служіння на церковній парафії» [70 с. 81].

Розмірковуючи над практичним питаннями соціальної роботи Церкви з літніми людьми, зауважимо, що одним з найважливіших аспектів реального вирішення соціальних проблем цієї частини суспільства є організація їх соціального обслуговування. «Соціальне обслуговування – це діяльність соціальних служб із соціальної підтримки, надання соціально-побутових, соціально-медичних, психолого-педагогічних, соціально-правових послуг та матеріальної допомоги, проведення соціальної адаптації та реабілітації громадян, що перебувають важкій життєвій ситуації» [70 с. 83].

У зв'язку з тим, що кількість людей похилого віку в Україні з кожним роком все збільшується, збільшуються також, і тому виникають нові соціальні проблеми і потреби, які вимагають від себе вирішення не лише держави, але й Церкви. Якщо взяти до уваги проблеми, які склалися, численні інститути суспільства та передусім установи соціального обслуговування літніх людей, то вони потребують реформування та модернізації.

Рушієм діяльності соціальної політики Православної Церкви має стати концепція підвищення статусу літніх людей та зміцнення їхнього зв'язку не лише з суспільством, але і з Церквою.

Церковні громади мають стати осередком «соціального буття особистості та фактором її соціалізації». Але для того, аби громада стала таким осередком, повинна бути створена установа при цій же громаді, яка опікувалася, або краще, з практичних міркувань, декілька подібних установ у єпархії, так як обійняти весь спектр соціальної роботи одна громада не в змозі.

Прикладом такої установи може стати богадільня, як вказує у своїй праці єпископ Гавриїл: «...вони сприяють покращенню якості життя літніх самотніх людей, створюють умови для духовної допомоги, вирішення різних проблем: соціальних, психологічних, побутових, проблем пов'язаних із підтриманням їхнього духовного та фізичного здоров'я. Соціальна робота Церкви дає можливість покращити життя немічних, хворих пенсіонерів та сприяє духовному оздоровленню літніх людей. Богадільні дають можливість літнім православним християнам перебувати у тісному єднанні з Церквою, облаштовувати свій побут у рідній церковній громаді та Євхаристії» [70 с. 82].

«Богадільня – це спроба замінити самотній людині родину, яку вона з різних причин втратила. Це піклування, догляд та християнська любов» [78 с. 12].

Дослідники О. В. Северина та М. Є. Нефедова пишуть: «Традиція ця прийшла до нас із Візантії. Уже в Стародавній Русі з'явилися перші богадільні при парафіяльних церквах. Утримувалися вони княжою казною та благодійниками. Церковний статут князя Володимира ставить духівництву в обов'язок створення та утримання богаділень. Та й сам великий князь надавав велику підтримку всім незаможним, що стало однією з головних підстав його канонізації» [78, с 14].

Створення богаділень є своєрідною відповіддю на сучасні виклики суспільства, де ледь жевріє любов, піклування та милосердя, але ж саме це жертвоне служіння говорить суспільству про велику духовну працю.

Протоієрей Іоан Ємельянов розмірковує: «Богадільня, діяння заради Бога. На руйнування віри ми маємо відповісти її примноженням, на відсутність любові до рідних – любов'ю до чужих нам людей, які стають нашими ближніми. Доглядаючи немічних старих, ми справою доводимо свою віру. Тому, незважаючи на тягарі служіння (а вони є в будь-якій справі), воно дає духовну радість. Старі дуже чуйні на добре ставлення. Коли вони бачать, що сестри ставлять до них так, як ніколи не ставилися власні діти, це допомагає навіть далеким від віри вже в похилих віках прийти до Бога, змінити свій характер, пробачити своїх рідних та близьких» [60 с. 8].

Вище зазначені слова лише підсилюють необхідність служінню літнім людям та роботи Церкви з соціально незахищеними верствами населення, які переживають фінансові, економічні та психологічні труднощі, такі як: хвороби, соціальна ізоляція, безробіття та бідність.

Опіка Церкви осіб похилого віку несе у собі використання різних духовних підходів та різних моделей у реабілітації людини. Зовсім не секрет, що літні люди, які є активними парафіянами та громадськими діячами, зберігають свій соціальний статус та життєвий оптимізм.

Залучення до церковного життя допомагає старіючим людям зберегти тверезий розум, фізичну активність та внутрішню рівновагу. Чим старіша людина, тим більше вона віддаляється від основного темпу життя активних людей та стають, в більшій своїй мірі, пасивною масою населення, що впливає у соціальну та духовну особистісну кризу. Застосування досвіду життя та увага до їхнього віку в комплексі поваги до їхнього віку має розглядатися в церковній соціальній роботі, як спосіб продовження соціальної діяльності людей похилого віку.

Митрополит Володимир (Сабодан) в одній зі своїх промов вказує, що: «реалії життя говорять про те, що літні люди – це дуже різні категорії населення. Серед них є здорові та хворі, такі, що проживають у родинях та самотні, задоволені тим, що вийшли на заслужену пенсію, та нещасні, які

постійно нарікають на Бога та на долю. Відповідно священик, який працює з літніми людьми, має враховувати різні парадигми сприйняття життя старими, знати особливості характеру, матеріальні та духовні потреби людини, стан її здоров'я, бути добре обізнаним про досягнення науки в галузі геронтології» [11, с. 158].

При служінні для осіб похилого віку, потрібно бути ознайомленим з сутністю старіння та старості: «...зі старінням населення як демографічним процесом з усіма його соціальними наслідками, а також з основами догляду за безпомічними старими людьми й низкою інших соціально-психологічних і морально-етичних проблем соціальних, психологічних та медичних проблем літнього й старечого віку» [48 с. 275].

Зазначаючи на практичних порадах, слід зазначити, що літні люди, часто впадають у смуток, безпорадність, депресію особливо потребують до себе уваги, а саме з боку Церкви, як акцентує єпископ Гавриїл (Кризина): «...пастирського керівництва, молитви та духовної допомоги. Залучаючи людину до богослужіння, Євхаристії та інших таїнств Церкви, священник відкриває людині можливість відчутти та одержати допомогу Божу. Лише Господь може підняти людину від одра тілесного та духовного, вдихнути в неї нові сили, дати оптимізм, натхнення на те, щоб літня людина знову повернулася до повноцінного буття, прийняла активну участь у житті парафії та всього суспільства» [70 с. 86].

«Духовне розслаблення проявляється в різних формах та має різні ступені. Найтяжчий ступінь — зневіра або відчай. В такому стані людина нічого не хоче, в неї зникає мотивація не лише до добрих справ, але й узагалі до будь-якої діяльності, в тому числі професійної, до зміцнення стосунків у родині, до спілкування з людьми, до творчості — до всього, що наповнює життя, робить його радісним, а людину — щасливою» [17].

Ліками від депресії, смутку, нудьги, самотності є Євхаристія, сповідь, читання духовної літератури, участь у церковному житті та богослужіннях. Священик, спілкуючись з паствою, має говорити про ці

ліки, нагадуючи, що є лише один Всесильний та Всемогутній Лікар — Господь наш Ісус Христос.

Слід зауважити, що священник у своїй пастирській опіці літніх людей має пам'ятати про те, що старість приносить із собою не лише погіршення здоров'я, але й змінення самого життя, побуту вимог до соціальної активності людини. Не останнім, за важливістю аспектом виступає й питання про матеріальні труднощі старих, більша частина прибутків іде на ліки. Вимушене обмеження активності, смерть близьких, рідних та друзів, хвороби, все це веде до погіршення стандартів життя, до втрати людиною позитивних емоцій та оптимізму.

Таким чином, церковні парафії, які самі часто перебувають за межею бідності, змушені відшукувати матеріальні засоби для допомоги та підтримки літніх людей. Постає природне життєве питання про допомогу благодійників, меценатів, готових не лише розвивати церковне богослужбове життя, займатися облаштуванням, ліпотою храму, але й підтримувати розвиток соціальної роботи Церкви. «Треба зуміти наповнити серця людей не своїми проблемами, а своїм горінням та ревністю до справи, та робити це максимально щиро» [78, с. 86].

Прилучаючи жертводавців, багатих людей до проектів милосердя та соціальної допомоги, священнослужитель має проповідувати, що проповідь Євангелія, здійснення богослужіння у храмі та соціальна робота це одне цілісне служіння Богу. Розрив цієї цілісності, єдності означає втрату бачення цілісності людського крім нас буття на землі. «Ніхто, крім нас, не зможе засвідчити любов Божу, Церковні інституції від соціальної стагнації не врятує цар-батюшка, ні національно свідомий президент-патріот. Гріх, порок, апатію та інерцію у нашому серці, без наших особистих зусиль, інтелектуальної та духовної праці не зруйнує ні прозорливий старець, ні сивий монах, ні нові політичні сили. Виключно особиста відповідальність кожного християнина, молитва, каяття, богословське споглядання Істини, соціальна активність у любові Христовій, філософська рефлексія, прагнення

до впровадження Закону Божого у власному та суспільному житті — запорука духовного та матеріального оновлення життя сучасного людства». Зрозуміло, що не можна стати справжнім учнем Христа, досягти спасіння душі без творення добра, справ милосердя та любові. Вся діяльність священнослужителів, соціальних працівників на парафії підкорена багатьом інтересам Церкви та різним цілям, які зводяться до головної — спасіння людства в цілому та окремих людей — зокрема.

Слід кілька слів сказати також про психологічну допомогу парафіянам похилого віку. Всім психологам відомий факт, що життя людини в багатьох випадках визначається не стільки реальним її соціальним становищем, скільки її самооцінкою власного життя. Одночасно кілька людей можуть перебувати в одних і тих самих умовах, але їхня поведінка буде різною. Зовнішнє середовище певним чином впливає на людину, але кожен індивідуум реагує на його стимули в залежності від власних духовних орієнтирів, цінностей та особистісних механізмів, основою яких є психологічні особливості, емоційний стан людини.

Отже, якщо психологічні стани та явища у відповідний спосіб визначають ті або інші церковні події та процеси, то цілком логічним є, що те ж: саме церковне життя, в свою чергу, сприяє зміненню психологічного стану православних християн. Дієвим механізмом оздоровлення соціального служіння на парафії може стати прилучення молоді до допомоги літнім людям. «Передусім парафіяльним соціальним працівникам, настоятелям храмів та керівникам церковних соціальних ініціатив необхідно залучати до служіння ближнім молодь як найбільш ініціативну та творчу соціальну групу, здатну компенсувати нестачу знань та вмінь милосердям та бажанням допомогти. При цьому, однак, не можна розглядати молодь лише як засіб реалізації своїх планів. Для того щоб молодь із пасивного суб'єкта дияконії обернулася на активний, спочатку на парафії треба організувати молодіжне служіння, і лише потім — соціальне» [24].

При цьому обов'язково треба сказати і про церковні проблеми, які виникають при спілкуванні молоді з людьми похилого віку. Священнослужитель велику увагу мусить приділяти проблемам психології та психопатології людей літнього та старечого віку, розумінню літніми людьми життя самої Церкви. Має враховуватися атмосфера хибного ставлення до духовного життя, яку нерідко пропагують люди старечого віку. Які здебільшого, як правило, безпосередньо створюють церковні й політичні міфи.

Відомо, що на рівні психології людей похилого віку з'являються помилкові стани духовної омани, коли людині здається, що не можна носити сучасний одяг, слухати музику, дивитися телевізор, читати нові книжки. Більше того, навіть деякі священники проповідують, що недостатньо покаятися у храмі на сповіді. А отже, необхідно «посипати голову попелом, розірвати свій одяг, як це робили в сивій давнині, й вирушити у домашній затвор або у соціальне і православне» гетто. Звідси виникають утопічні недосконалі й примітивні проекти створення «православної» моди (моторошного несмаку); «православного телебачення» (низькопробного культурологічного проекту про народні пісні й сказання, у кращому разі історичні фільми про історію монастиря); «православна журналістика», ще оповідає тільки про подвиги, пости древніх подвижників-пустельників. Створюються штучні сконструйовані паралельні підпільні «ілюзорні світи», а світ, у який посилає нас Господь, залишається у темряві й невіданні Бога.

Сприйняттю церковними людьми похилого віку хибних уявлень про духовне життя Церкви головним чином сприяє певна простота навколоцерковної забобонної міфології. У сучасній масовій свідомості багатьох православних християн реальні богословські та духовні проблеми, що мають місце в житті Церкви, замінюються спрощеними уявленнями про вічну боротьбу двох міфологізованих спільностей, протилежностей. Проникнення спотворених поглядів на життя Церкви в масову свідомість християн спирається на емоційну насиченість подачі та знаходження

«магічних» слів і захоплюючих метафор протиставлення: «консерватори» — «ліберали»; «традиціоналісти» — «модерністи»; «праві» — «ліві»; «імперіалісти» — «націоналісти», «святі» — «єретики». Простіше кажучи: «наші» — «не наші». Спрощений варіант сприйняття важливих питань духовного буття християнина, звичайно, має більше шансів на виживання, оскільки з легкістю може захопити багатьох людей завдяки з легкістю може захопити багатьох людей завдяки своїй простоті й доступності.

Наголосимо, коли йдеться про спадковість, наступність поколінь, потрібно обов'язково пам'ятати, що вона зумовлена низкою об'єктивно-історичних причин, пов'язаних з особливостями розвитку людської спільноти, місцем і роллю самої людини в житті Церкви. Адже історія Церкви — це не ще інше, як постійна зміна поколінь християнських громад, кожна з яких відповідним чином в історії людства не лише успадковує духовний досвід життя, духовну скарбницю передану їй апостолами, святими отцями Церкви, церковними ієрархами, богословами, а й примножує цей духовний капітал зростання у Бозі. Отже, від того, як передаватиметься від одного до іншого покоління матеріальна і духовна спадщина Церкви, залежить стабільність і перспективність розвитку священної місії самої Православної Церкви у сучасному світі.

«Творчість, оновлення світу, Преображення соціальної плоти буття й особиста духовна святість — це один з найважливіших аспектів християнської місії. Соціальне буття християнства не можна штучно змодельювати за однією єдиною парадигмою індивідуального благочестя, тому що вона буде закривати й обмежувати багатогранний і багаторівневий духовний соборний досвід християнського життя. Для християнської свідомості існує не лише індивідуальний духовний розвиток, а й історичний, соціальний, економічний, культурний суспільний розвиток усієї спільноти. І сила християнства в тому, що воно постійно актуалізується, у ньому є величезна потенційно, енергія перетворення сучасного світу за словом Христа Спасителя. І однією з перешкод на шляху Преображення

світу християнським світлом є радикальне фанатичне явище «православного вакхабізму, діяльність «бабусь у чорних довгих спідницях» і «бородатих маргіналів», що виступають у напівполітичних хресних ходах за «чистоту», «консерватизм» та «незмінність» Православ'я. Саме на ґрунті таких маргінальних угруповань народжуються церковні розколи і сектантські рухи, які проповідують смуту, нещастя та морок псевдо духовності» [72 с. 57].

Активно в цьому напрямку працює Донецька єпархія Православної Церкви України. Зокрема, духовенство єпархії та волонтери доставляють гуманітарну допомогу всім потребуючим особам похилого віку. Також в межах єпархії діє Будинки милосердя - хоспіс у Бойківському (Тельманівському р-ні), Донецької обл., в якому немічні отримують належний догляд та увагу [25]

Слід зауважити, що зміна поколінь — це не лише процес природний, соціальний, а й процес критичного духовного, богословського осмислення, переоцінювання церковного буття загалом, а також просування нових богословських ідей у своєму розвитку вперед саме завдяки розмаїттю духовних цінностей, накопичених життям усіх попередніх поколінь церковних громад.

Таким чином, зазначимо.

По-перше, в багатьох випадках соціальна робота Православної Церкви з людьми похилого віку є реабілітаційним засобом, благодатним впливом на людину, реальною підтримкою індивідуума в умовах соціально-економічної кризи та політичної нестабільності.

По-друге, соціальна робота духовництва з людьми похилого віку відіграє винятково важливу роль у соціальному служінні Церкви та соціальному розвитку українського суспільства. Вона є потужним джерелом духовного оновлення, соціальної підтримки та реабілітації особистості.

3.4. Піклування про хворих та профілактична робота з оздоровлення суспільства

Людина, яка потрапила в лікарню, вирвана зі звичного життя. Вона оточена незнайомими людьми: медперсоналом, сусідами по палаті. Вона бачить навколо себе страждання, а іноді і сама людина в якому стані її виписуть з лікарні. В лікарні в людини з'являється багато часу, аби подумати про багато що. Часто Господь дає можливість задуматися про сенс життя, а деколи і задуматися про страждання. Якщо в такі моменти буде поруч священник, то він може допомогти хворому правильно зрозуміти реальність страждання у відношенні до своєї хвороби. Якщо людина зможе правильно ставитися до своєї хвороби, то саме хвороба може допомогти їй стати кращою. Місія Церкви у питанні допомоги хворому це дати зрозуміти людині, що хвороба, яка Йому попущена Богом це Його призив змінити своє життя на краще.

У своїй книзі «Лікарняний священник» Єпископ Пантелеймон (Шатов) дуже вдало описує основні основні напрями роботи та служіння священника у лікарні. У своїй роботі він передає свій власний досвід служіння у лікарні, який можна вважати за практичні настанови для пастиря, який там звершує свій пастирський обов'язок [46].

Піклування про хворих може також і братство і сестринство, яке може утворитися при парафії і таким чином звершувати догляд за хворими, які не мають родичів.

Хоча для таких спільнот потрібні люди з навичками, досвідом та психікою, яка здатна витримувати лікарняне буття: «яких людей можна брати у помічники і направляти до лікарні? В першу чергу – адекватних та тактичних. У ваших помічників має бути присутніми такі якості співстраждання співчуття, сильна психіка та особиста потреба у допомозі хворим» [40].

«Для практики соціального служіння Православної Церкви визначальним напрямком є співпраця з представниками сучасної медицини.

Християнство завжди з великою повагою ставилося і ставиться до лікарської діяльності, в основі якої лежить служіння любові турботи, поваги милосердя яке спрямоване на запобігання людським стражданням і полегшення їх» [46].

Саме тому, аби звершувати служіння у лікарні, пастир повинен найпершу узгодити свої дії з керівництвом лікарні та з персоналом.

«Турбота про людське здоров'я – душевне і тілесне – споконвіку є завданням Церкви» [10, с. 51]. Таким є твердження соціальної концепції Української Православної Церкви в єдності з Московським патріархатом. З історії ми знаємо, що піклування про хворих, особливо у Візантії та Сердньовічній Європі лягало на Церкву.

«Церква благословляє братствам і сестринствам милосердя нести послух у клініках та інших закладах охорони здоров'я, а також сприяє створенню лікарняних храмів, церковних і монастирських лікарень, щоб медична допомога на всіх етапах лікування і реабілітації поєднувалася з пастирською опікою. Церква закликає мирян подавати хворим посильну допомогу, яка покриває людські страждання милосердною любов'ю та турботою» [10, с. 52].

Дуже гарну думку з цього приводу наводить Єпископ Гавриїл: «вочевидь, конструктивна співпраця священнослужителів та працівників охорони здоров'я є важливим фундаментом стабільного соціального служіння Церкви та збереження здоров'я нашого народу. Варто наголосити, що соціальної підтримки потребує кожна людина, яка живе у соціумі» [70 с. 102].

Не слід і забувати про осіб з обмеженими можливостями, адже вони «особливо потребують допомоги церковної громади. Головне, щоб ці люди не відчували порушення принципів людської гідності незалежно від свого фізичного і психічного здоров'я, віку статі і соціального стану. Пріоритетним у сфері соціального захисту осіб з обмеженими можливостями є фахова реабілітація і працевлаштування, що дає

можливість одержати матеріальну незалежність і реалізувати здатність до самозабезпечення. Священнослужитель має звертатися до роботодавців різноманітних форм власності, щоб вони створили додаткові робочі місця для інвалідів» [70 с. 98].

Пастир, якщо у нього на парафії є люди з обмеженими можливостями, може сприяти їх працевлаштуванню. Також, повинен наголошувати, особливо молоді, про повагу та підтримку таким людям.

«Соціальна робота Церкви – це завжди служіння в умовах проблемної ситуації життя сучасної людини. Мета соціальної діяльності Церкви це не лише пошук Бога, трансляція Його любові у світ, формування високого рівня духовності та самосвідомості людини, що припускає самоповагу, відповідальність за себе і свої дії, потребу відстоювати свою віру, гідність, права, погляди, спосіб життя, але й закладання міцного соціального фундаменту в суспільних відносинах сучасної цивілізації» [70 с. 109].

В цілому, служіння священника, це завжди допомога та настанова людини в її житті. Перебуваючи в Церкві, будучи практикуючим християнином, її вірні мають становити «закваску», якою б жили всі добрі починання своїх близьких і не тільки тих, які лежать в лікарні, а й тих, які є здоровими, тим самим фундуєчи українське суспільство.

«В сучасних умовах розвитку України зростає вага соціального вчення церкви і її соціального служіння. Не важко помітити, що саме соціальна проблематика буття людства є головним вектором глобального розвитку найбільш розвинених країн світу. Соціальне служіння церкви безпосередньо впливає на місіонерство, просвітництво, катехізацію, богословську науку, освіту, діалог з державою та суспільством. У пізнанні духовних і соціальних інтересів людини, їх узгоджені, розв'язанні конфліктів між ними полягає призначення соціальної думки християнства, насамперед соціального служіння церкви, яке є найважливішим засобом соціальної інтеграції людини. Важливими складниками соціального

служіння церкви є: надання допомоги окремії людині чи групі людей, які опинилися у складній життєвій ситуації, шляхом духовної та соціальної підтримки, молитви, бесіди консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальної, медичної та психолого-педагогічної допомоги» [70 с. 121].

Тут ми бачимо, що Церква має стати тим поводитирем, який би настановив на правильний шлях тих, які заблукали, тобто тих людей, які є поза Церквою і чий моральний рівень не є високим. В цьому і полягає оздоровлення, адже коли людина починає вести свідоме церковне життя, навіть перебуваючи на низькому моральному рівні, вона поступово преображається і стає на правильний шлях, являючи приклад для інших.

«Основною метою соціальної роботи Церкви є збільшення ступеня самостійності християнина, формування у нього високої духовності, милосердя, навичок, вмінь самостійно будувати своє життя у світлі Євангелія, вирішувати проблеми, які при цьому виникають у контексті богословського осмислення буття усього людства» [70 с. 103].

Так як ми бачимо, що моральний рівень окремих верств суспільства ще не є на достойному рівні. Можна сказати, що так верстви не здоровими і Церкви, шляхом свого Благовістя може і повинна сприяти оздоровленню таких верств населення.

«Сучасна Україна потребує якісної перебудови соціальної сфери суспільства, у тому числі і соціальної роботи, прискореної реалізації цільових орієнтирів становлення та розвитку соціальної держави. Ідея розбудови соціальної держави в Україні відповідає демократичним традиціям, прагненням українців до свободи, самореалізації і рівноправності, світовим тенденціям суспільного розвитку і є природним наслідком здобуття державної незалежності» [53 с. 410].

Важливо усвідомити, що професійна соціальна робота зосереджена не лише на вирішенні проблем, кризових явищ, але й на формування сприятливих умов для всебічного розвитку особистості та

утвердження позитивних змін у соціумі. На сьогоднішній день соціальна робота не лише світських професіоналів, але й церковних працівників є інтегративною, динамічною і такою, що розвивається.

«З огляду на зазначення спеціалістів, місія соціальної роботи полягає в наданні всім людям можливості повністю реалізувати свій потенціал та покращити своє життя. Саме тому виникає гостра необхідність становлення, формування та реалізації соціального служіння Православної Церкви України, яке здатне забезпечити утвердження не лише християнських цінностей, духовності віри, але й гідний людський розвиток, високий рівень життя громадян України» [70 с. 104].

Не слід оминати увагою той факт, що Православна Церква, коштами меценатів, чи власними коштами забезпечує лікарні певними приладами, які рятують життя людей, як, наприклад, передача медичного устаткування для надання допомоги чи діагностики хворих. Подібною практикою займається і предстоятель Православної Церкви України – митрополит Епіфаній, передаючи для дитячої лікарні апарат ультразвукової діагностики. Таких прикладів по Україні є значна кількість і також може слугувати прикладом милосердя для закам'янілих сердець, спонукаючи до творіння добрих справ ближньому.

Отже, піклування про хворих пастир має звершувати як молитвою так і ділами, залучаючи до цього осіб, які є членами ввіреної йому парафії так і залучаючи персонал лікарні. Таким чином, буде звершуватися принцип: «і словом, і ділом». Також такий підхід до справи допомоги хворим, може сприяти вияву своїх власних недоліків у морально недосконалих верствах суспільства, які побачивши такі дії священників, зможуть переосмислити власне життя та також долучитися до добрих справ, тим самим духовно зцілитися – поступово стати практикуючим християнином.

3.5. Праця з вимушено переміщеними особами в Україні

З початком анексії Росією Криму та війни на Донбасі, в Україні постала складна проблема з вимушено переселеними особами, аби, вберегти власні сім'ї та їх життя були вимушеними були покинути рідні домівки та виїхати на мирну територію України. Згідно даних Міністерства соціальної політики України, станом на 2 вересня 2019 року, взято на облік 1 402 869 переселенці з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим. [21].

Міжнародна організація з міграції (МОМ) за фінансування ЄС упродовж останніх двох років регулярно проводить моніторинг стану ВПО в Україні. Під час підготовки чергового звіту експерти МОМ впродовж лютого 2018 року опитали близько 7,5 тисяч осіб у 24 областях України. Основними методами збору інформації стали особисті інтерв'ю на підконтрольних уряду України територіях (3673 особи) та телефонні інтерв'ю з ВПО, що повернулися на непідконтрольні території Донбасу (4013 осіб). Оскільки під час підготовки звіту в лютому мобільний зв'язок з непідконтрольною Києву Донеччиною було втрачено, в опитуванні взяло участь значно менша кількість людей, ніж раніше. [21].

Як наголошується далі в звіті МОМ, добробут ВПО у березні дещо погіршився. На це вказує зниження середньомісячного доходу на одного члена родини. Середній такий дохід зараз становить 2239 гривень, що на 207 гривень менше, ніж було в кінці минулого року. Ці дані, за словами аналітиків МОМ, свідчать про загальну економічну незахищеність родин ВПО, оскільки такий середньомісячний дохід значно нижчий, ніж в цілому серед домогосподарств України, а також нижчий за встановлений міністерством соціальної політики фактичний прожитковий мінімум [21].

Найбільшою проблемою ВПО є житлові умови, про це повідомив кожний п'ятий опитаний переселенець. Серед інших найвагоміших проблем залишаються оплата оренди житла та оплата комунальних послуг. Більшість

ВПО досі мешкають в орендованих помешканнях. Так, 47 відсотків орендують квартири, 9 відсотків - будинки і 5 відсотків - кімнати [42].

Експерти МОМ зауважили, що частка ВПО, котрі повідомили про успішну інтеграцію у нову громаду, значно зменшилась у порівнянні з попередніми періодами. У грудні цей показник становив 65 відсотків, у березні ж - лише 38 відсотків. Найменш інтегрованими себе почувають ті, хто перемістився у підконтрольну уряду частину Донецької та Луганської областей [42].

Згідно з результатами дослідження, лише 25 відсотків ВПО повідомили, що після закінчення конфлікту повернуться додому. 51 відсоток ВПО повідомили, що відвідували зону конфлікту після переміщення. Серед основних причин вони називали утримання майна та відвідування родичів [42].

Як бачимо, основними проблемами ВПО, з якими їм важко впоратися це є пошук житла, постійного місця роботи та інтеграція. Також, не слід забувати, що у них на непідконтрольних територіях залишились родичі чи хворі батьки, які відмовились покидати рідні домівки.

Щодо підтримки ВПО державою, то, регулярно щомісяця переселенцям надається державна адресна допомога згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. №505 «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг».

Проте вимушені переселенці потребують комплексної допомоги держави, як у питаннях працевлаштування, так і стосовно влаштування дітей до дитячих садків і шкіл, а також отриманні матеріальної допомоги тощо.

3 січня 2016 року набрав чинності Закон України від 24 грудня 2015 р. №91-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених

осіб», у якому зафіксовано ряд нововведень для ВПО. Зокрема, відповідно до Закону, роботодавцям за працевлаштування осіб, які переїхали з тимчасово окупованої території, зони проведення АТО, надається компенсація витрат на оплату праці таких осіб. При цьому на роботодавця покладається обов'язок забезпечити зайнятість таких осіб протягом періоду, вдвічі більшого, ніж виплата компенсації. Крім того, зареєстрованим переселенцям передбачено надання компенсації витрат на переїзд до місцевості, де вони працюватимуть, а також на проходження медичного огляду при працевлаштуванні.

Загалом системному вирішенню проблем переміщених осіб покликана сприяти і Комплексна державна програма щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів від 16 грудня 2015 р. №1094. А про те, як реально виконуються закони на місцях, свідчать звернення громадян на урядову «гарячу лінію».

Як повідомили Укрінформу в управлінні взаємодії з громадськістю Урядового контактного центру, з початку 2016 року на урядову «гарячу лінію» надійшло майже 25 тисяч звернень від внутрішньо переміщених осіб щодо їх соціального захисту [21].

Вимушених переселенців здебільшого турбують питання призначення, отримання чи пришвидшення отримання щомісячної адресної допомоги, аби покрити витрати на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг, соціальної допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим родинам. Вони звертаються також по допомогу в отриманні коштів для вирішення інших нагальних соціально-побутових проблем, зокрема оплати лікування, наданні гуманітарної допомоги: продуктів харчування, засобів особистої гігієни, одягу тощо.

Заявник-переселенець, який мешкає в Одеській області, зателефонував на урядову «гарячу лінію», аби йому як ВПО посприяли в отриманні адресної матеріальної допомоги. Чоловік повідомив, що зробив як слід усе залежне від нього: зареєструвався в Управлінні праці і соціального захисту населення Саратської районної держадміністрації, подав відповідну заяву на отримання допомоги, проте з початку року жодних виплат він так і не отримав. Щоб зайве не хвилюватися, вирішив подзвонити на урядову «гарячу лінію» і з'ясувати. Зворотним зв'язком із громадянином було встановлено, що державна допомога як вимушеному переселенцеві йому нарешті була виплачена [21].

З цього випливає, що держава піклується про ВПО, бо з боку держави організовано системну роботу всіх профільних структур для соціального захисту населення. І це питання є найактуальнішим у різних регіонах України, куди потрапили нині вимушені переселенці.

Але, як зазначає у своїй статті І. С. Сьомкіна: «проаналізувавши ситуацію, було визначено, що допомога надається у більшій мірі матеріального, фінансового та медичного характеру, хоча й вона не досконала. Стосовно соціально-психологічної підтримки переселенців та їхніх сімей, соціально-педагогічної та соціально-терапевтичної допомоги, реабілітаційної роботи, то це скоріш виняток, а не правило. Тому вважаємо за необхідне зазначити: задля того, щоб система підтримки вимушених переселенців працювала ефективно, мала інтегративний характер та охоплювала вирішення широкого кола проблем, варто її доопрацювати, залучити спеціалістів із сфери соціальної роботи, які, поряд із соціально-побутовою та соціально-медичною, виконуватимуть й соціально-педагогічну та соціально-психологічну функції...».

Тому, соціально-педагогічну та соціально-психологічну функції, а також інтеграцію взяла на себе ПЦУ, зокрема: Синодальний відділ соціального служіння і благодійності ПЦУ / Громадська Організація «ЕЛЕОС» у партнерстві з організацією [KWB Koordinierungsstelle](#)

[Weiterbildung und Beschäftigung e. V.](#) (Німеччина), за сприяння Федерального міністерства закордонних справ Німеччини [Auswärtiges Amt](#), започаткував у трьох регіонах України, а саме Києві, Херсоні та Дніпрі, проект «Я знаю, ти можеш!».

Цей проект має на меті допомогти жінкам-вимушеним переселенкам, у тому числі кримським татаркам, пройти навчання і отримати базові знання та вміння для того, аби створити власний бізнес та стати фінансово незалежними.

Пректом заплановано проведення двох триденних тренінгів у кожному регіоні за темами «Відкриття власної справи» та «Формування психологічної стійкості». Учасниць проекту у кожному регіоні будуть супроводжувати менторки – жінки, які вже пройшли шлях створення бізнесу «з нуля» та стали успішними бізнес-леді. Вони надаватимуть практичні поради та консультації. За підсумками навчання кожна учасниця зможе запропонувати свою бізнес-ідею, кращі з яких будуть премійовані закупівлею мінімально необхідного обладнання [39].

Проект, який ніс на меті соціалізацію та адаптацію підлітків-переселенців, був проект «TeenClub» який здійснювався у рамках проекту «Нова оселя: інтеграція та психосоціальна підтримка дітей з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Києві та Одеській області» Міжнародної громадської організації «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» за фінансової підтримки Європейського Союзу [47].

TeenClub – це антикафе у Києві для підлітків із окупованого Криму та зони АТО, а також усіх бажаючих знайти нових друзів. TeenClub – це територія відпочинку та неформальної освіти, центр отримання соціальних послуг (соціальні, психологічні тощо) та реалізації власних ініціатив для молоді 14-18 років. Особливістю було те, що діяльність проекту проходила у стилобаті Андріївської церкви, а куратором та волонтерами проекту ставали студенти КПБА. Проект був короткочасним, з

лютого по вересень 2017 року, але виправдав себе, адже мав на меті привити моральні цінності даній групі населення.

Ще одним цікавим проектом, який реалізує Синодальний відділ Соціального служіння і благодійності / ГО «ЕЛЕОС-Україна» є проект: Турбота HUB. Проект являє собою вільний простір на базі Михайлівського монастиря, в якому проводиться безліч соціально значущих, важливих заходів, зустрічей та тренінгів. В рамках проекту:

- працює кабінет психолога для надання допомоги постраждалим від війни. Ветеранам, дітям, переселенцям, сім'ям — всім, хто потребує підтримки та професійної допомоги;
- проводяться тренінги та лекції з економічної грамотності і навчання малому бізнесу для соціально незахищених верств суспільства і всіх бажаючих;
- проводяться арт-терапії для ветеранів і для дітей переселенців під керівництвом художниці-волонтерки;
- організовуються зустрічі ГО з представниками чинної влади на території Турбота Хабу.

Підсумовуючи даний розділ, можна побачити, що з практичного боку ПЦУ здійснює опіку над переселенцями, даючи їм майданчик для розвитку та адаптації від наслідків бойових дій та переїзду.

3.6. Соціальна робота з сім'ями, рідні яких беруть участь у військових діях

Війна в державі породжує безліч проблем. Поряд з значною кількістю переселенців, в нас в державі постала проблема духовної та матеріальної опіки з сім'ями, рідні яких перебувають у зоні бойових дій. Як повідомляє офіційний сайт Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції: «Станом на **01.07.2019** за інформацією, що надійшла від відомчих комісій щодо надання статусу учасника бойових дій особам, які брали участь у проведенні

антитерористичної операції, статус учасника бойових дій надано **369 451** особі» [23].

Відповідно, з цієї цифри є значна кількість сімейних людей, які потребують значної підтримки з боку суспільства та з боку служіння Церкви.

Відповідно до міжнародних стандартів і практики застосування військової сили, вразливість жінок та дітей спостерігається як в конфліктний період, так і по його завершенні.

Так, Міжнародна правозахисна організація «Ла Страда Україна» надає такі дані: «усього на Національну «гарячу лінію» за 2015 рік надійшло 9 135 звернень, з яких більше половини стосувалося захисту від домашнього насильства (54,4 %). Серед них – зростає кількість звернення від жінок з родин військових, або тих, хто бачив війну на власні очі. За перші ж три місяці 2016 року уже зафіксовано 7910 дзвінків. Серед них 94,3% - це попередження домашнього насильства [44].

Нерідко агресором стає той, хто сам у дитинстві потерпав від насильства в сім'ї. І тепер у дорослому віці транслює цю поведінку. Тож у таких випадках точно не війна стала причиною насильства, і подолати нерідко буває це складно.

Для тих, хто до війни не вчиняв насильства – після війни в результаті довготривалого напруження та стресу, постійного режиму підвищеної пильності насильство може проявитися як результат втрати самоконтролю, нездатності вчасно опанувати агресію.

Шлях повернення до мирного життя тривалий і непростий. І від того, як його пройде боєць, чи знайде він себе в нинішньому суспільстві, чи зможе інтегрувати свій досвід у мирному житті, у сім'ї – залежатимуть і його стосунки з рідними. І це ніяк не виправдання для тих, хто має бойовий досвід. Але для початку слід спробувати зрозуміти – чому так відбувається.

Війна – насичений драматичними подіями проміжок часу. Війна змушує людину «переключитися» на режим виживання, спуститися до рівня інстинктів.

У звичайному житті ми керуємося почуттями, емоціями, моральними цінностями, що пропонує нам суспільство задля мирного співіснування на одній землі, в одній країні.

Однак на війні людина зіштовхується із зовсім іншою реальністю. Ця реальність спрямована на виживання тебе і твоїх побратимів, людей, які воюють пліч-о-пліч. Більше того – спрямована на виживання цілої країни, народу. Навіть фізіологічно на війні організм починає функціонувати в «підсилюючому» режимі.

Так, якщо у «звичайному» житті проявляється емоція «злість», то на війні – у схожій ситуації проявляється «лють» як крайня точка злості.

На війні людина тривалий час перебуває у крайніх точках, на піку своїх можливостей – вона швидко думає, швидко вирішує, швидко діє, і проявляє надзвичайні здібності.

Воїни – чоловіки або жінки, які мають бойовий досвід – інстинктивно реагують на будь-яку небезпеку дуже швидко.

У них немає часу осмислювати та проживати все, що відбулося, адже вони весь час перебувають в стані бойової готовності та небезпеки. Більшість на війні починають по-новому цінувати життя.

І точно світ солдата/солдатки буде не такий, як раніше. Це не може означити, що людина після війни обов'язково має стати кращою чи гіршою – але вона точно вже буде іншою.

Адже коли із цим «багажем» ветерани повертаються в мирне життя, у них з'являється новий виклик – знайти місце своєму воєнному досвіду в мирному житті. Навчитися із цим жити, щоб комфортно й безпечно було не тільки собі, а й іншим.

Надмірна пильність, нездатність розслабитися, стан постійної мобілізації у мирному житті уже є тягарем. Саме надмірна пильність стає

причиною знервованого стану, адже реакція на будь-що миттєва. Якщо на війні ти не вдариш першим, то вдарять тебе.

Інший виклик – солдати у мирному житті стикаються з тим, що суспільство їх не приймає, боїться, стигматизує, мовляв, «АТОшник». І ця прірва непорозуміння може бути дуже великою. Щоб витримати досвід війни, часто шукають розради в алкоголі.

Через прожиті піки людина починає розставляти по-іншому пріоритети. Значна частина воїнів адаптуються до мирного життя самостійно, тому що відчули точку зросту, впевненість, свою силу, вони стають більш сміливіші й продовжують жити повним життям.

У родині за тривалий час відсутності чоловіка-батька відбувся перерозподіл обов'язків, було по-новому влаштовано життя. Уся сім'я жила в режимі очікування, страху.

У тих сім'ях, де жінки розуміють, що чоловік повернувся іншим й готові заново з ним «знайомитися», цей процес проходить менш болісно. І ефективніше.

Слід зрозуміти чоловіка-солдата, прийняти його з тим досвідом, що він був на війні, що він стріляв, і стріляв у людей, що втрачав друзів і багато пережив.

Тому, для пастиря, при роботі з сім'ями військових, які стали учасниками бойових дій, необхідно керуватися порадами психологів.

Психологи радять:

1. Познайомитися (як жінкам, так і чоловікам) з наслідками бойового стресу. Зрозуміти, що це таке і як себе поводити. Точно не тиснути, ставитися з розумінням до того, що ситуація змінилася.

2. Три-шість місяців солдату достатньо для того, щоб адаптуватися до мирного життя і відпустити війну.

3. Спробувати зрозуміти, що передує нападам агресії – і відслідковувати, який погляд, предмет, слово чи дія починає дратувати і «заводити».

4. Ветеранів важко загітувати звернутися до фахівця, щоб отримати психологічну допомогу. У таких випадках раджу відшукати проекти «рівний рівному»: коли ветеран допомагає ветерану, ділитися власним досвідом як він відчуває, як долає агресію, як свій воєнний досвід трансформує в мирне життя.

Наприклад, є проекти, у яких ветерани проходять спеціальні навчання та тренінги з подолання бойових травм та стресу, а потім вже ці ветерани, упоравшись із власними труднощами, допомагають іншим пройти цей шлях.

5. Якщо розмови не допомагають, і психологічне насильство переросло у фізичне – дружині слід подбати про місце безпеки. Майже в кожній області є центри, де жінка разом з дітьми може отримати психологічну і юридичну допомогу.

6. Звертатися в правоохоронні органи, щоб не тільки отримати допомогу тут і зараз, а й мати зафіксовані свідчення насильства.

Тому в соціальній практиці православного пастиря, у роботі з сім'ями військовослужбовців, не слід забувати про те, що подібна робота має проводитися над усією сім'єю військового, адже тільки у такому руслі всі поради пастиря в напрямі духовного розвитку цієї сім'ї. Ще пастир повинен прислухатися до порад психологів у спілкуванні з даною верствою населення, адже це середовище є специфічним.

3.7. Допомога особам, які з тих чи інших причин опинилися на вулиці, займаються бродяжництвом та жебракуванням.

Тривожною тенденцією в даний час є активне зростання чисельності бездомних громадян та безпритульних дітей, які займаються бродяжництвом.

Проблема бездомних громадян та безпритульних дітей в Україні деформує соціальне середовище, руйнує фізичне, психічне та духовне

здоров'я людей, знижує їх життєву, громадську та творчу активність, погіршує моральний стан, створює соціальну напругу в суспільстві.

Більшість громадян, схильних до бродяжництва, ведуть протиправний, здебільшого злочинний спосіб життя. Серед них і ті, які були раніше засуджені, хворі на різні інфекційні захворювання (СНІД, туберкульоз, гепатит тощо), зловживають наркотичними засобами, хронічні алкоголіки.

Причинами такої ситуації стало різке зниження доходів та рівня життя населення внаслідок структурних змін у галузях економіки, збитковості багатьох підприємств виробничої сфери, недосконалості фінансово-кредитних механізмів, різкого збільшення наявного та прихованого безробіття, неготовність навчальних та соціальних закладів, правоохоронних органів проводити роботу з такими категоріями населення в ринкових умовах.

Крім того, свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишити територію України не підкріплюються достатньою освітньою, правовою та інформаційною роботою серед громадян, яка б допомогла реалізувати правові норми, передбачені Конституцією України [33].

Поряд з цим, на допомогу бездомним громадянам і безпритульним дітям, на їх підтримку та реінтеграцію створюються соціальні заклади.

Такими закладами соціального захисту для бездомних громадян є:

- будинок нічного перебування - заклад соціального захисту для бездомних громадян, діяльність якого спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу послуг (соціальних, психологічних, юридичних, медичних тощо) з урахуванням індивідуальних потреб;

- центр реінтеграції - заклад соціального захисту для бездомних громадян, діяльність якого спрямована на поступове повернення особи до самостійного повноцінного життя шляхом надання їй комплексу послуг (соціальних, психологічних, юридичних, медичних тощо) з урахуванням індивідуальних потреб;

- соціальний готель - заклад соціального захисту для перебування бездомних громадян, який має у своєму складі окремі номери (кімнати). Розміщення та проживання бездомних громадян у соціальному готелі є платними. Оплата за проживання в соціальному готелі може здійснюватися безпосередньо бездомним громадянином або іншою фізичною чи юридичною особою.

Для того, аби допомогти таким потребуючим, Церква може і повинна керуватися світськими приписами та напрацюваннями соціальної роботи з безпритульними.

В успішності соціальної роботи важливим критерієм є духовність і психологічні якості самого працівника. В процесі свого становлення соціальна робота прагматизувалася, відходячи від своїх витоків духовності, але тим не менш її визначення зараз представляється як «милосердя + вміння». Не всяка людина зможе працювати соціальним працівником, тим більше на такій невдячній ділянці, як робота з бездомними [48, 158].

Особливим напрямком роботи з бездомними є реабілітаційна діяльність, що полягає у відновленні правового та соціального становища осіб, які відбули покарання у місцях позбавлення волі. Ці люди, отримавши свободу, а з нею і права на самостійний устрій свого життя, часто не мають не тільки житла, а й можливості влаштуватися на роботу [48, с. 157].

Соціальна реабілітація, як одна із загальних технологій соціальної роботи, спрямована на відновлення не тільки здоров'я, працездатності, але і

соціального статусу особистості, його правового положення, морально-психологічної рівноваги, впевненості в собі. В залежності від специфіки об'єкта реабілітації визначаються і методики реабілітаційного впливу, доповнюються відповідними приватними технологіями соціальної роботи.

До бездомних потрібен особливий підхід. Не кожен (навіть соціальний працівник) може працювати з ними (особливо з деякими категоріями).

Від соціального працівника потрібна яскраво виражена комунікабельність. Треба вміти знайти контакт з такими людьми, не принижуючи і не відлякуючи їх. Треба дати їм можливість відчувати людське ставлення до себе, не образити, пропонуючи елементарні послуги: нічліг, харчування, медичну допомогу.

Для вирішення цих завдань соціальні працівники:

- виявляють та відвідують найбільш вірогідні місця перебування (скупчення) бездомних осіб у районах, районах міст тощо;
- надають бездомним особам соціальні послуги (роздача гарячої їжі, гігієнічних наборів (мило, зубна паста і щітка, гігієнічні прокладки, гребінці), необхідний сезонний одяг, білизна тощо);
- співпрацюють з органами місцевого самоврядування, місцевими органами виконавчої влади – праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я, внутрішніх справ, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, об'єднаннями громадян, волонтерами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності стосовно надання бездомним особам комплексу необхідних послуг;

- здійснюють моніторинг наявності вільних місць у закладах для бездомних, що діють на території регіону (району, міста) для мотивування та направлення до них бездомних осіб;
- направляють інформацію про виявлених бездомних осіб до центрів (відділень) обліку бездомних громадян;
- сприяють поверненню в сім'ю або влаштуванню до закладів соціального захисту;
- підтримують зв'язок із клієнтами, які покинули вулицю; – вживають профілактичних заходів щодо запобігання поширенню соціально небезпечних захворювань;
- проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу з бездомними особами щодо можливості отримання ними допомоги;
- розповсюджують рекламно-пропагандистську продукцію з адресами закладів, установ, організацій, пунктів тощо, де бездомні особи зможуть отримати послуги;
- проводять інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення щодо недопущення дискримінації та стигматизації стосовно бездомних осіб та можливості надання допомоги цій категорії населення;
- аналізують основні причини бездомності; визначають цільові групи бездомних осіб, їх основні проблемні питання та потреби.

З особами без певного місця проживання необхідно проводити також медико-соціальну роботу. Метою медико-соціальної роботи є досягнення максимально можливого рівня здоров'я, функціонування та адаптації осіб з фізичною і психічною патологією, а також соціальним неблагополуччям. Як правило, такі люди опиняються у важкій життєвій

ситуації. Важка життєва ситуація об'єктивно порушує життєдіяльність людини: інвалідність, нездатність до самообслуговування у зв'язку з хворобою, похилим віком, бездоглядність, сирітство, конфлікти і жорстке поводження в сім'ї, відсутність певного місця проживання, безробіття.

Наразі Православна Церква України, здійснює таку діяльність, наприклад: «з ініціативи Його Блаженства три роки тому був започаткований проект підтримки нужденним під назвою «Обличчям до життя», яким опікується Roman Kholodov та студенти КПБА. Чотири рази на тиждень потребуючі можуть розділити вечерю, яку вдається приготувати завдяки небайдужим вірянам та священикам нашої Церкви. Загалом, за цей рік роздано близько 32 тисяч порцій їжі. Вдячні кожному, хто своїми зусиллями підтримує цей проект» [38].

Звичайно, це ще тільки початок такого проекту, але він має вже свої певні плоди і було б добре, аби подібні проекти були реалізовані нашою Церквою у всіх куточках України, де в цьому є потреба.

Слід згадати слова видатного богослова сучасності - диякона Андрія Кураєва, який в одному зі своїх висказувань, каже, що «завдання Церкви це - допомогти людині, в нелюдських умовах залишитися людиною [83].

Саме ці слова, як ніяк, підходять для охарактеризування задачі Церкви у роботі з людьми, які опинилися на вулиці.

Певна кількість бездомних буде завжди. Це буде приблизно 1- 2% людей, які завжди обирають такий образ життя, але інші 98%, які борються за виживання і стараються зберегти зовнішній вигляд звичайної «домашньої» людини, перестануть від себе відвертати. Впевненість в оздоровленні суспільства вселяє наша історія. Завжди були потребуючі і бездомні люди, і у всі часи був є і буде актуальним призив Володимира Мономаха: «Ніколи не забувайте про вбогих».

3.8. Турбота про ув'язнених

У наші дні, як ніколи раніше, перед Церквою стоїть надзвичайно важке завдання місіонерського служіння серед усіх прошарків сучасного суспільства, особливо серед тих, хто з різних причин опинився в місцях позбавлення волі — у в'язницях і колоніях. Протягом століть Церква справляла визначальний вплив на реалізацію пенітенціарної функції держави. За нинішніх умов реформування пенітенціарної системи України Церква відіграє провідну роль у становленні пенітенціарної ідеї, яка засвідчує відмову від виправлення засуджених через покарання, адже поняття «пенітенціарний» походить від латинського «poenitentia», що означає «каяття» — внутрішнє самоочищення, тобто виправлення через покаєння.

Служіння Церкви в тюрмах має переважно духовний характер, а не соціально-побутовий, його мета — спасіння душі в'язня і виправлення його через покаєння. Образ розсудливого розбійника є прикладом такого покаєння. Його хресні муки та скорботи спонукали його до переосмислення минулого злочинного життя, і він через це був введений у райські обителі. Ідея виправлення засуджених розвилася із християнської заповіді відвідувати в'язнів і піклуватися про спасіння душ грішників. Під виправленням розуміється внутрішнє переродження, перетворення злої волі на добру, гріховної — на доброчесну.

Внутрішньому переродженню сприяє читання Святого Письма і дотримання мораль-но-релігійних настанов. Християнське богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без уваги засуджених, що перебувають у в'язницях. Бог премудро попускає бути в'язницям. Через зовнішні утиски Господь лікує душі в'язнів. Фізичні узи сприяють пробудженню безцінних людських душ від гріховного сну. Так, позбавлення або обмеження волі дає людині, що поставила себе поза суспільством, можливість переглянути та переосмислити своє життя, щоби повернутися на волю внутрішньо очищеною. Як лікар

малими дозами отрути лікує тіло людини, так і Господь, Премудрий Лікар душ і тілес наших, лікує людське єство шляхом ув'язнення грішника в тюрмі. Християнин розуміє, що перебуває у в'язниці не випадково, а за Промислом Божим. В'язень аналізує своє минуле життя, кається перед Богом у вчинених гріхах, прагне очистити свою душу покаянням, стати кращим і чистішим самому й допомогти тим, хто поруч, хто зазнає ще більших скорбот. Безвинно засудженим ув'язнення служить до подвигу та більшої слави. Господь Ісус Христос, вказуючи на справи милосердя, які ведуть у Царство Отця Небесного, на визначне місце ставить відвідання ув'язнених, і, навпаки, зневаження цього боргу любові до братів, які потрапили у в'язницю, є гріховною недбалістю, яка загрожує відчуженням від спільноти синів Царства і вічною мукою. На Страшному Суді Господь Ісус Христос запитає кожну людину: *«...в темниці був, і ви прийшли до Мене?»* (Мф. 25:36). *«У темниці був, і ви прийшли до Мене»*, — скаже Цар Слави одним, запрошуючи отримати спадок дарованого їм Царства. *«У темниці був, і не прийшли до Мене»* (Мф. 25:43), — скаже Він іншим, відсилаючи їх у вогонь вічний, призначений для диявола і ангелів його. На запитання тих та інших, коли Він був у в'язниці, щоб вони могли послужити Йому, Цар відповість одним: *«Оскільки ви зробили це одному з цих братів Моїх менших, то зробили Мені»* (Мф. 25:40), і іншим: *«Оскільки ви не зробили цього одному з менших цих, то й Мені не зробили»* (Мф. 25:45). Господь будь-яку участь у полегшенні тяжкого становища в'язнів, будь-яку добру справу для них відносить до Себе Самого, і навпаки, гнівається, коли зустрічає холодність і жорстокість до ув'язнених, бо бачить у цьому образу та зневагу до Себе і Своїх заповідей. Господь дає віруючим у Нього найсильніший мотив бути милосердними до в'язнів. Покликання знедолених і спасіння тих, що гинуть, становить для Господа істотну частину взятого Ним на Себе служіння. Бо *«Син Людський прийшов, щоб спасти загиблих»* (Мф. 18:11). І люди, що впали, або ж близькі до

загибелі, за Його словами, становлять предмет Його особливої опіки: «Бо Я прийшов покликати не праведників, а грішників до покаяння» (Мф. 9:3), «Немає волі Отця вашого Небесного, щоб загинув один з малих цих» (Мф. 18:14), «На небесах більше буде радості за одного грішника, що кається, ніж за дев'яносто дев'ять праведників, які не мають потреби каятися» (Лк. 15:1–10).

Церква ніколи не забувала, що в кожного ув'язненого є душа, яка така дорога для Господа, що Він для спокутування її благоволив пролити Свою безцінну Кров. Навіть якщо гріх глибоко увійшов у душу, він не може зовсім зіпсувати її, і в душі злочинця, навіть у зятятого рецидивіста, завжди знайдеться щось, що може викликати співчуття: зло не може знищити в душі всі початки добра, вкладені в неї Творцем.

У літургічному житті Церкви, в богослужінні відображена молитовна турбота про духовне спасіння тих, хто перебуває у в'язницях, хто позбавлений волі. Літургійне поминання в'язнів означає, що вони члени Тіла Христового.

Щоразу в храмі на вечірньому, ранковому богослужінні та Літургії молитовно підносяться прохання: «За подорожніх, за недужих, знеможених та поневолених і за спасіння всіх Господу помолимося», — промовляє священнослужитель [35, с. 7].

Під час читання щоденного ранішнього та вечірнього молитовного правила православні християни також моляться за в'язнів: «Спаси, Господи, і помилуй ...в неволі, у в'язницях, на засланні...», «Пом'яни, Господи, братів наших полонених і визволи їх від всякого» [7, с. 24]. У Требнику є спеціальний чин «Служба за тих, хто у в'язниці і в поневоленні, за багатьох і одного» [15, с.432]. Тут для Літургії подано: особливу молитву на проскомідії, додаткове прохання на великій ектенії, особливі тропар і кондак після малого входу, читання з Діян апостолів (Діян.12:1–11) та Євангелія від Іоанна (Ін. 8:31–36), додаткові

прохання на сугубій єктенії і відповідний причасний. Церковні піснеспіви свідчать про те, що ув'язнені мають заступників в особі багатьох угодників Божих і самої Пресвятої Богородиці. Так, в акафісті Покрову Божої Матері ми чуємо: «Радуйся, міцна заступнице тих, хто в полоні і вигнанні; радуйся, невсипуча попечителько тих, хто в кайданах і в'язницях» (ікос 10). В акафісті до великомученика Георгія християни звертаються такими словами: «...і у в'язниці ти не переставав молитися» (кондак 9) [2, 3].

Таким чином, ми бачимо, що у православній гімнографії відображені й конкретні випадки допомоги святих угодників в'язням.

Особливим покровителем і молитовником за в'язнів є святий Миколай Чудотворець. Святий сам зазнав ув'язнення під час гоніння на Церкву Христову за імператора Діоклетіана. Християни звертаються до святого Миколая Чудотворця зі словами: «...радуйся, бо ти з кайданів і полону визволяєш.» (ікос 10). Серед великого сонму святих є угодниця Божа, у самому найменуванні якої, відображено її подвиг служіння ув'язненим. Ця свята великомучениця Анастасія Узорішительниця, яка «...відкинувши всі світлі ризи і дорогоцінні прикраси, таємно одягнувшись в одягу убогих, входила у в'язниці і служила сповідникам Христовим» (ікос 2). [2, 3]

Кожен член Церкви має усвідомлювати себе в'язнем гріха. На вечірні ми чуємо слова пророка Давида: «*Виведи з темниці душу мою...*» (Пс. 141:8). Ці слова кожен член Церкви промовляє від себе особисто. Після гріхопадіння Адама і Єви всі люди потрапили під владу гріха і як в'язні перебувають у тенетах пристрастей, а після смерті тілесної потрапляють у пекельну в'язницю. Тільки після спокутного подвигу Господа нашого Ісуса Христа люди, які прагнуть спасіння, через залучення до плодів цього подвигу звільняються від тенет гріха і в'язниці смерті духовної. У цій молитві ми просимо визволити нас із цього ув'язнення. У місцях позбавлення волі народжувалися високі зразки

молитви. Так, молитва царя Манасії († 642 р. до н. е.), яка читається на великому повечір'ї, була складена ним, коли він перебував у полоні в Вавилоні (2 Пар. 36:24).

Коли люди під час Причастя підходять до Святої Чаші, вони моляться: «Прийми і мене Чоловіколюбче Господи, немов розбійника...» (молитва Василя Великого), «Але як розбійник визнаю Тебе: пом'яни мене Господи, коли прийдеш у Царство Твоє» [7, с. 360].

Таким чином, літургічне богослов'я, яке охоплює всі сторони життя православних християн, не залишає без молитовної уваги і в'язнів, до яких у духовному сенсі воно вчить уподібнюватися і всіх людей. Вже в Євангелії нам заповідано відвідувати ув'язнених. Ставленням до цієї заповіді визначається доля людини в майбутньому вічному житті. Через серця ув'язнених Господь дивиться на серце кожного з нас, як ми ставимося до цих зламаних і скалічених духовно людей. Останнім часом діяльність Церкви у виправних установах набуває дедалі більш системного і постійного характеру.

Наявність великої кількості засуджених, що потребують духовної підтримки від священнослужителів, зростання ролі віри у житті суспільства вимагає розширення та зміцнення співробітництва між Церквою і адміністрацією пенітенціарних установ. Водночас, чим більшим стає досвід спільної діяльності, тим ясніше висвітлюються недоліки, що істотно знижують ефективність православної місії в місцях позбавлення волі.

Відродження традиції душпастирської опіки в місцях позбавлення волі позитивно впливає на морально-психологічний клімат у них, сприяє встановленню взаємовідносин партнерства між персоналом і засудженими у справі їх виправлення та морального виховання.

Тому, темою підрозділу було визначення особливостей духовного виховання засуджених ДКВС України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» від 14 травня 2015 р. передбачає душпастирську опіку засуджених осіб, узятих під варту [26]. З моменту створення співробітники цього відділу регулярно проводять релігійні заходи в місцях позбавлення волі в різних областях України. Пріоритетними напрямками духовно-пастирської роботи є місія у виховних і жіночих колоніях. Також вони беруть участь у всеукраїнських і міжнародних зустрічах з питань тюремного служіння, конкурсах тюремного мистецтва і поезії, зустрічах із питань духовно-пастирської опіки з православними тюремними капеланами з інших країн.

Церква здійснює душпастирську опіку різних категорій засуджених та осіб, які утримуються під вартою: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих, засуджених до обмеження, позбавлення й довічного позбавлення волі. Кожна категорія засуджених та осіб, які утримуються під вартою, потребує особливого підходу з боку священнослужителя. Серед форм душпастирської опіки засуджених та ув'язнених найбільш ефективними є:

- відвідання богослужінь та інших релігійних заходів, які проводять священнослужителі (капелани);
- участь у заходах пізнавальної спрямованості, навчання у школі духовної просвіти;
- перегляд кіно-, відеофільмів та телепередач, прослуховування радіопередач релігійного характеру;
- ознайомлення з релігійною пресою (організація передплати на періодичні релігійні видання);
- відвідання бібліотеки для читання духовної літератури;
- участь у заходах добровільного благоустрою культових приміщень і прилеглих до них територій;

- художньо-прикладна та літературна релігійна творчість.

Можна стверджувати, що нині в установах виконання покарань забезпечені всі необхідні умови для задоволення релігійних потреб засуджених. За сприяння Церкви та священнослужителів у кожній установі діють храми, каплиці, молитовні кімнати, створено духовні бібліотеки. Великий виховний вплив має участь засуджених у будівництві та облаштуванні храмів чи каплиць. Це є цілком природним, оскільки в усі часи саме через храм людина йшла до покаяння та духовного відродження. Тому на сьогодні в кожній установі виконання покарань для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу функціонує релігійна споруда — храм, каплиця або молитовна кімната Пахомов.

Окремої уваги заслуговують заходи, спрямовані на підвищення рівня релігійної освіченості засуджених. З цією метою в установах виконання покарань функціонують недільні православні школи для засуджених. Їхнє головне завдання — духовно-просвітницька робота з різними категоріями засуджених: із тими, хто бажає прийняти православну віру, з тими, хто регулярно відвідує храм, але бажає знати про православ'я більше, а також із тими, хто бажає отримати відповіді на хвилюючі їх питання (консультування). Звичайно, священнослужителі, які здійснюють духовне виховання персоналу ДКВС України, повинні мати відповідний рівень професійної підготовки.

Як підсумок викладеного вище, слід наголосити, що в умовах реформування вітчизняної пенітенціарної системи плідна співпраця Церкви та ДКВС України надає додаткові можливості вибудувати систему формування справжніх духовних цінностей у засуджених, що сприятиме їхньому виправленню, ресоціалізації та соціальній адаптації після звільнення. Взаємодія ДКВС із Церквою створює умови для духовно-просвітницької роботи з персоналом пенітенціарних установ. Їхні спільні зусилля, спрямовані на реалізацію зазначених завдань,

сприяють втіленню в життя християнських цінностей, примноженню добра та злагоди в нашій державі.

ВИСНОВКИ

У роботі зроблено спробу, з урахуванням праць як богословів так і світських науковців, показати, що соціальною роботою можуть займатися не тільки світські особи, тобто соціальні працівники, а й Православна Церква в особі її служителів та вірних. Також обґрунтовано те твердження, що служіння священника на парафії має охоплювати не лише звершення богослужінь, але й ефективна соціальна робота. В роботі наголошено, що соціальне служіння священника та ввіреної йому громади є багатограним і має випромінювати богословське бачення Церкви. Також, в роботі визріває твердження, що служіння в лікарні та місцях позбавлення волі несе більш пастирську мету, ніж гуманітарну, адже люди, які проходять лікування у лікарні чи особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі потребують саме духовної підтримки та поради з боку священника. Тому методологія даних напрямів соціального служіння полягає саме у спілкуванні та відданому служінні священника. Такими своєрідними методичками слугують саме опубліковані художні чи публіцистичні праці пастирів, які звершували своє священниче служіння у лікарнях та місцях позбавлення волі. Це звичайно не виключає гуманітарної місії Православної церкви в даних установах, але ставлять її друге місце після живого спілкування.

У широкому богословському розумінні всі люди потребують духовної і соціальної допомоги. Ця ситуація зумовлена тим, що діяльність всіх категорій і соціальних груп виходить з тих умов, які значною мірою визначаються рівнем розвитку сучасного суспільства, станом соціальної

сфери держави, змістом соціального служіння Церкви, можливостями та прагненнями самої людини. Адже кожен християнин, і не тільки, потребує милосердя, уваги, турботи, якнайшвидшого і повного задоволення своїх власних потреб та інтересів, бо «любов Христова обіймає нас» (2 Кор. 5:14).

Саме тому не виникає питання питання про необхідність формування в чомусь і нового, або більш значного рівня ефективності провадження та звершення практики соціального служіння в лоні Православної Церкви України, а саме на базі її парафій. І сприяти у цьому можуть вдосконалення богословської освіти священнослужителів та мирян, використання світських технологій соціальної роботи та запровадження підвищення професійної кваліфікації волонтерів чи соціальних працівників на парафіях.

В нас час, як ніколи, питання духовної опіки молоді і дітей, підтримки сім'ї, материнства та батьківства, допомоги особам похилого віку, піклування про хворих, профілактична робота з оздоровлення суспільства, праця з вимушено переміщеними особами, соціальної роботи з сім'ями, рідні яких беруть чи брали участь у бойових діях, турботи про ув'язнених та праці з жебраками і особами які займаються бродяжництвом вимагають якнайшвидшого вирішення. Саме тому, перелічені проблеми є пріоритетними не лише в соціальній політиці держави, але й соціальній практиці Православної Церкви України.

Поставлені завдання було вирішено і дано відповідь у розділах роботи.

Перше питання: «визначити теоретико-богословські засади соціального служіння у світлі Священного Писання, церковно-канонічних постанов та свідчень святих Отців» було проаналізоване. Все Священне Писання буквально пронизане рядками про служіння ближньому, але не дає чіткої вказівки на методику соціальної роботи, але це не означає, що така праця не має провадитися. Про це також і вказують Отці Церкви, які

наголошують у правильному підході до цієї справи, адже соціальне служіння має провадитися саме з позиції діяльної любові, не очікуючи нічого взамін.

З одного боку, соціальне служіння є своєрідною проповіддю, а православна проповідь неможлива в сенсі «проповідувати про Бога», вона слугує саме «проповіддю Бога», тобто, благовістю чи випромінюванням Божественної Благодаті Святого Духа.

У другому питанні «прослідкувати історичний досвід практики соціального служіння від часів Древньої Церкви сучасності буття ПЦУ» було дано короткий екскурс практичного звершення соціального служіння, як у Древній Церкві, яка територіально, в ті часи простиралася теренами тодішньої Римської імперії, так і від запровадження Християнства на теренах Київської Русі, спадкоємцем якої є Україна. Кожен період характеризувався різними підходами та викликами, в яких перебувала Церква, тому практика соціального служіння була різною у всі часи, але несла в собі однакову мету – служіння ближньому.

У третьому ж завданні зазначено: «висвітлити сучасні методи і форми звершення соціального служіння в Українській Церкві». Це завдання має на меті показати практичні шляхи звершення церковної соціальної роботи. Якщо ми візьмемо до уваги працю з молоддю, то тут слід брати до уваги те, що вся праця має полягати у розкритті та активації молодою людиною її власних духовних можливостей та здібностей у подоланні труднощів та проблем життя.

Робота з підтримки сім'ї, материнства та батьківства повинна нести у собі посилення до зміцнення сімейних стосунків, активна духовна праця лише сприяє цьому процесу, адже в тому випадку, коли чоловік та дружина ближче до Бога, то вони ближче одне до одного і тому така сім'я є міцною. Якщо взяти до уваги малозабезпечені чи проблемні сім'ї, то тут Церква та її громади можуть відігравати саме гуманітарну роль, допомагаючи їм у скрутному становищі.

Беручи до уваги питання соціальної роботи церкви з особами похилого віку, то Церква може створювати богадільні для людей похилого віку, або вести активну діяльність підтримки таких осіб на парафії. Це може бути покупка ліків, їжі чи інших речей, які потрібні у побуті такій особі.

Якщо говорити про піклування хворих, то на основі роботи ми спостерігаємо, що таке піклування з боку Церкви несе у собі більш богослужбовий та духовний характер, адже у лікарні є персонал, який цим займається, Церква дає хворому посил та наснагу до життя, та надає підтримку. Також соціальна робота Церкви в лікарні може супроводжуватися організацією сестринств (сестер милосердя), які б допомагали персоналу лікарні у догляді за хворим, особливо, якщо в останнього немає близьких чи рідних.

Праця з вимушено переміщеними особами в Україні ставить перед собою мету у адаптації людей, які полишили рідні домівки на Донбасі і в Криму. Ця адаптація особливо потрібна для дітей та підлітків, яким дуже важко пережити переїзд і зміну ментальності оточуючих. Православна Церква України впровадила декілька проектів з цієї тематики. Автор цієї роботи також брав у цьому участь, будучи куратором проекту ГО «ЕЛЕОС-Україна» «Нова оселя», в якому підлітки-переселенці, також їхні друзі з міста Києва збиралися у стилобаті Андріївської церкви, грали в ігри, працювали з психологом, вчили народні українські пісні спільно зі студентами Київської православної богословської академії, відвідували екскурсії Києвом, які влаштовували ті ж самі семінаристи. Таким чином, отримували нові знайомства, розширювали свій кругозір та адаптовувалися до нового життя.

У соціальній роботі із сім'ями, рідні яких беруть чи брали участь у бойових діях, також важлива увага має приділятися спілкуванню у середині сім'ї та активної роботи психолога спільно зі священником. І в цьому напрямку, наша Церква провадить певну соціальну роботу, а саме

працівники синодального відділу соціального служіння і благодійності провадять різні психологічні тренінги для таких сімей.

Праця Церкви з особами, які займаються бродяжництвом та жебраками передбачає собою саме гуманітарного підходу, адже це ті люди, які часом навіть не мають коштів на їжу і саме тому Церква повинна організувати приготування їжі, а подекуди певних ліків для подібних незахищених осіб.

Беручи до уваги соціальну роботу з ув'язненими, то тут важлива саме духовна складова служіння Православної Церкви, адже люди, які перебувають за ґратами, перебувають у духовному вакуумі і це породжує у них дуже важкі антисоціальні наслідки. Тому праця Церкви з особами які відбувають покарання в місцях позбавлення волі має нести у собі саме характер духовного преображення та розвитку таких людей. Але не слід забувати і про гуманітарну сторону допомоги ув'язненим, адже, не дивлячись на те, що в'язні і отримують від держави певні предмети побуту, знаючи стан, в якому перебувають вітчизняні в'язниці, Церква може організувати збір тих необхідних речей, які є необхідними для в'язнів.

Тому підсумовуючи, слід сказати, що Соціальне Служіння Православної Церкви України звершується, його горизонти є безкраїми. Також, ми бачимо соціальна робота церква може звершуватися з двох позицій, а саме: духовна, яка провадить духовний розвиток та підтримку тим чи іншим особам та гуманітарна, забезпечуючи нужденних, по мірі своїх можливостей, тими чи іншими необхідними предметами побуту, ліками, їжею. Але не слід забувати, що основним у Соціальному служінні є саме слово «служіння», яке показує нам справжнє бачення життя у Христі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела:

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту: В українському перекладі з паралельними місцями / Переклад Патріарха Філарета (Денисенка). - К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004.

2. Акафістник: у 3-х т. — К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. — Т. 1. — 352 с.

3. Акафістник: у 3-х т. — К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011. — Т. 2. — 350 с.

4. Говоров Феофан, свт. Толкование первых восьми глав послания св. ап. Павла к Римлянам. М.: 1890 – 545

5. Єфрем Сирін, прп. Творіння / переклад українською мовою прот. Миколая Капітули та прот. Петро Мартинюк; під ред. патріарха Філарета (Денисенка). – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2014 – Т. 2. 808. с. 147

6. Канон Святому Духу / Канони Православної Церкви. М.: Изд-во Свято-Данилова монастиря, 2001. С. 121.10 Афанасий (Сахаров), еп. Служба всем святым, в земле русской просиявшим / Афанасий (Сахаров), еп. М.: Благовест, 1995. С.

7. Молитовник // К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011 – 500 с.

8. Повчання Володимира Мономаха // Літопис Руський / Пер. За давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – XVI + 591с.

9. Православний Катехізіс. Основи християнського віровчення. – К.: Видавничий відділ УПЦ, 2012. – 334 с.

10. Розділ XI. Здоров'я особи й народу // Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. – К., 2002. – с.52
11. Сабодан Владимир митрополит Киевский и всея Украины. Слово Предстоятеля / Автор проекта епископ Александр (Драбинко). – К.: Издательский отдел УПЦ, 2008. – 346 с.
12. Слово про Закон і Благодать // Православний молитовник / К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2008. – 160 с.
13. Службник в двох частинах // К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2011 – Ч. 2. 240 с.
14. Требник у двох частинах. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2014 – Ч. 1. 592 с.
15. Требник у двох частинах. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2014 – Ч. 2. 592 с.

Джерела у електронному вигляді:

16. Авва Дорофей. Душеполезные чтения. [Електронний ресурс] // - Режим доступу : <https://azbyka.ru/otechnik/Dorofej/dushepoleznye-poucheniya-i-poslanija/3>
17. Алфеев Иларион, Митрополит Волоколамский. “В духовной жизни человека не может быть пауз” // Интернет-портал “Митрополит Иларион (Алфеев)” // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://social-orthodox.info/4_1.htm
<https://mospat.ru/ru/2014/07/20/news105779/> .
18. Алфеев Иларион, митрополит Волоколамский. «Проблема детей сирот – вызов нашей христианской совести». Доклад председателя Отдела внешних церковных связей Московского патриархата митрополита

Волоколамского Илариона на IV пленуме Христианского межконфессионального координационного комитета (Санкт-Петербург, 26 февраля 2014 года) // Митрополит Иларион (Алфеев) [веб-портал]. – [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://hilarion.ru/2014/02/26/5929>.

19. Алфеев Иларион, Митрополит Волоколамский. Православное богословие на рубеже столетий // Интернет-портал «Правмир». // [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://lib.pravmir.ru/library/readbook/1300> .

20. Беседа преподобного Серафима с Н. А. Мотовиловым. О цели христианской жизни О цели христианской жизни. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Serafim_Sarovskij/beseda-prepodobnogo-serafima-s-n-a-motovilovym/ .

21. В Україні вже понад 1,4 млн. переселенців. Мультимедійна платформа мовлення України. УКРІНФОРМ. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2768000-v-ukraini-vze-ponad-14-mln-pereselenciv-minsocpolitiki.html>

22. Варсонофий и Иоанн, препп. Руководство к духовной жизни. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: <https://predanie.ru/book/218820-rukovodstvo-k-duhovnoy-zhizni/>.

23. Війна, яка не відпускає. Про домашнє насильство в сім'ях АТО. // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://life.pravda.com.ua/society/2016/07/4/214486/>.

24. Глава 4. Организация социальной работы на приходе // Социальное служение Русской Православной Церкви: Мультимедийное учебное пособие / под ред. прот. В. Хулапа, И. В. Астзр. — СПб., 2014 // Интернет- портал «social-orthodox.info» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://social-orthodox.info/4_1.htm.

25. Елеос-Донецк. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: https://www.facebook.com/Eleos-Donetsk-1548497125463176/?_tn_ =kCH-

[R&eid=ARDWANWGTQRO9ZtLRYWoF4EkAYtQarOK45NlgVNhR3w8wnMw3AyCR6AHou8Nb63ToDVnBZz1cacWh1Bu&hc_ref=ARRPQ_toQT53XA9Ho7oJj5faEBaW1t7Rio_2TijoInGkpJKfrMko7GeM4RXpCJPD_o&fref=nf&_xts_\[0\]=68.ARCFb_gw5zw1OyD0qQhFF0aABgdc0o-4YcCPAcm3ZstCfa8QLlg_1KHH2Wu9V4nAEsZYNviGkkrRFp_52ENfSJcpms3ZGHK22BYK-Xw712GqWT-7aNv6FkcYLF5hOw7hol_ksWQAYHc5aE7AMicT-sBO1vY5MexsOydZ3KUj3QUuhxWNF0HoDO8S8vGz-y_aCf5sg6SC0gNw6YAOKSva0cELabNIE1nmVdq3DmRTs6YaUrOTiQF2oCEz6HCiQXo1RCNDOqnm-LO49tAwIQiZXs65hyjrZmIKyHoANbBuE-oCXkD0mmaf3VV1QDG_1Zm93zm7zhLHwDxfTyZV7tJtEOwXMr95nFWL-Uy81GlcRaUZ7FvZMB9Nk95DpSpBJvPEdebyYXiWkxU-QyiWUSLttKhjRted8R97cQadu9z_KwgvP6pcJlQqLgLEmLbgxiEHGmzJbJJ87xcaQ29LUboyHdP11VE3q0FzAOXfx3YhBaMI1wX9H4DUITNg](http://www.ardwanwgtqro9ztlrywof4ekaytqarok45nlgvnhR3w8wnMw3AyCR6AHou8Nb63ToDVnBZz1cacWh1Bu&hc_ref=ARRPQ_toQT53XA9Ho7oJj5faEBaW1t7Rio_2TijoInGkpJKfrMko7GeM4RXpCJPD_o&fref=nf&_xts_[0]=68.ARCFb_gw5zw1OyD0qQhFF0aABgdc0o-4YcCPAcm3ZstCfa8QLlg_1KHH2Wu9V4nAEsZYNviGkkrRFp_52ENfSJcpms3ZGHK22BYK-Xw712GqWT-7aNv6FkcYLF5hOw7hol_ksWQAYHc5aE7AMicT-sBO1vY5MexsOydZ3KUj3QUuhxWNF0HoDO8S8vGz-y_aCf5sg6SC0gNw6YAOKSva0cELabNIE1nmVdq3DmRTs6YaUrOTiQF2oCEz6HCiQXo1RCNDOqnm-LO49tAwIQiZXs65hyjrZmIKyHoANbBuE-oCXkD0mmaf3VV1QDG_1Zm93zm7zhLHwDxfTyZV7tJtEOwXMr95nFWL-Uy81GlcRaUZ7FvZMB9Nk95DpSpBJvPEdebyYXiWkxU-QyiWUSLttKhjRted8R97cQadu9z_KwgvP6pcJlQqLgLEmLbgxiEHGmzJbJJ87xcaQ29LUboyHdP11VE3q0FzAOXfx3YhBaMI1wX9H4DUITNg)

26. ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T150419.html.

27. ЗАКОН УКРАЇНИ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування // [Елек-тронний ресурс] — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.

28. Звіт МОМ: Робота й житло - головні проблеми переселенців в Україні // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82-%D0%BC%D0%BE%D0%BC-%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%B9-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D0%BB%D0%BE-%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96->

[%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8
=
%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5
%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2-%D0%B2-
%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96/a-
43660276](#)

29. Игнатий Брянчанинов, свт. Творения. Т. 2. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Ignatij-Bryanchaninov/polnoe-sobranie-tvorenij-tom-2-all.html>.

30. Игнатий Брянчанинов, свт. Творения. Т. 4. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Ignatij-Bryanchaninov/polnoe-sobranie-tvorenij-tom-4-all.html>.

31. Игнатий Брянчанинов, свт. Творения. Т. 5. [Электронный ресурс] // - Режим доступа: <http://www.xpa-spb.ru/libr/Ignatij-Bryanchaninov/polnoe-sobranie-tvorenij-tom-5-all.html>.

32. Исаак Сирин, свят. Слова подвижнические. // [Электронный ресурс] — Режим доступа: https://azbyka.ru/otechnik/Simeon_Novyj_Bogoslov/slovo/45
https://azbyka.ru/otechnik/Isaak_Sirin/slova-podvizhicheskie/57.

33. Історія Видубицького монастиря [Електронний ресурс] // - Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vydubitskyj_monastyr

34. Історія Михайлівського монастиря. [Електронний ресурс] // - Режим доступу: http://www.archangel.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=16&Itemid=32

35. Митрополит Епіфаній передав дитячій лікарні апарат ультразвукової діагностики. Офіційний сайт ПЦУ. // [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/mytropolyt-epifanij-peredav-dytyachij-likarni-apat-ultrazvukovoyi-diagnostyky/>.

36. Определение Освященного Архиерейского Собора Русской Православной Церкви “О вопросах внутренней жизни и внешней деятельности Русской Православной Церкви” // Интернет-портал “Русская Православная Церковь. Официальный сайт Московского Патриархата” // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.patriarchia.ru/db/text/1402551.html>.

37. Паканич Антоний, Митрополит Бориспольский. Тесный путь — ото путь единственный // Интернет-портал “Православне. КЦ” [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravoslavie.ru/63800.html>.

38. Повідомлення про проект допомоги малозабезпеченим людям. Фейсбук сторінка ПЦУ. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://www.facebook.com/Orthodox.in.Ukraine/posts/2620754591333999?_xts__\[0\]=68.ARCqEp0hFLnP1An4Qk-MohgVOz1K7VUEJBEKnDKis3wgC_ur0VfAaZbU483TCs2E4-P6UoboPbpHuJiD0xyiOJu1h1yBZ8pTIAK0UPP5zFQg34tS4NmrQmKaLmLCv90LwORBulJi20I84fKz-z_Cw7e1ro_XRTu1PGHUWS-BeHZiYOJhIYkk-AP0_e39m72DxQUacWv0oan5tAdq60XtzqFtPCFc64nZU-jhOhvvhteu0u875sKYrFeNiGsLaBqkCGfLXIMP9d8vLLnfXiYKaNBfVhlQ2I\[MJWEEDM9vKGz6qpWfoIdf37HPV852cUDYq0nLB-9PwF9YiAXKXyu3YO8DEO_kE&_tn_=-](https://www.facebook.com/Orthodox.in.Ukraine/posts/2620754591333999?_xts__[0]=68.ARCqEp0hFLnP1An4Qk-MohgVOz1K7VUEJBEKnDKis3wgC_ur0VfAaZbU483TCs2E4-P6UoboPbpHuJiD0xyiOJu1h1yBZ8pTIAK0UPP5zFQg34tS4NmrQmKaLmLCv90LwORBulJi20I84fKz-z_Cw7e1ro_XRTu1PGHUWS-BeHZiYOJhIYkk-AP0_e39m72DxQUacWv0oan5tAdq60XtzqFtPCFc64nZU-jhOhvvhteu0u875sKYrFeNiGsLaBqkCGfLXIMP9d8vLLnfXiYKaNBfVhlQ2I[MJWEEDM9vKGz6qpWfoIdf37HPV852cUDYq0nLB-9PwF9YiAXKXyu3YO8DEO_kE&_tn_=-).

39. Проект ГО «ЕЛЕОС-Україна». Я знаю ти можеш. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eleos.com.ua/proekt-ya-znayu-ty-mozhesh/>.

40. Симеон Новый Богослов, прп. Слова. сл. 45 // [Електронний ресурс] — Режим доступу : https://azbyka.ru/otechnik/Simeon_Novyj_Bogoslov/slovo/45.

41. Синодальне управління у справах недільних шкіл та катехізації. [Електронний ресурс] // - Режим доступу: <https://www.facebook.com/pages/category/Religious-Organization/%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB-%D1%82%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%85%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-110537997193960/>

42. Синодальне управління у справах сім'ї [Електронний ресурс] // - Режим доступу: <https://www.facebook.com/Pray4family/>

43. Соціальний захист бездомних громадян та безпритульних дітей. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_7818

44. Статистика звернень на Національну «гарячу лінію» з питань запобігання насильству та захисту прав дитини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://lastrada.org.ua/ucp_mod_stat_show_13.html .

45. Тихон Задонский, свят.. Творения. Т. 2. [Електронний ресурс] // - Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Tihon_Zadonskij/ob_istinnom_hristianstve_kniga2/6

46. Шатов Пантелеймон, єп.. Больничный священник. // [Елек-тронний ресурс] — Режим доступу: http://www.diaconia.ru/files/5c2484/b2416d/a1b37d/8b4567/bol_nichnyi-sviashchiennik-iepiskop-pantieilimon-shatov.pdf.

47. Teen club. Проект з реінтеграції підлітків переселенців. [Електронний ресурс] // - Режим доступу: <http://eleos.com.ua/teenclub/>

Література:

48. Агарков О.А. Технології соціальної роботи: навч. посіб. / О. А. Агарков (керівник авт. кол.), О.О. Яременко, О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, О.М. Дікова-Фаворська ін. – Запоріжжя : Просвіта, 2013. –584 с.

49. Алфьоров М. А. Соціальна політика в Україні: навч. посіб. / М. А. Алфьоров, В. І. Альохін, І. П. Бідзюра, Карпенко О. Г. – К.: ДП «Вид. Дім «Персонал»», 2014. – 272 с.

50. Балог Петро. “Поки людина живе, вона постійно йде до успіху” // Кана. — Львів, 2018. — № 4. — С. 32.

51. Бедь Віктор, архім (Бедь В.В.). Конституційно-правові аспекти реалізації права людини на свободу совісті та віровизнання. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр «УУБА-Кау», 2010. – 278 с.

52. Берхин В. Как построить сайт: советы благотворительным организациям. — М., 2015. — 144 с.

53. Бідзюра І. П., Алфьоров М. А., Верещак В. М., Грабовенко Н. В. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. /. — К., 2016. — 448 с.

54. Гарнак А. Мисонерская проповедь и распространение христианства в первые три века / Пер. с нем., вступ. Ст. и комм. Проф. А. А. Спасского. – СПб.: «Издательство Олега Абышко», 2007. – 384 с.

55. Георгиевский П. И. / Призрение бедных и благотворительность / [соч.] П. И. Георгиевского, орд. проф. Имп. С.-Петербур. ун-та. - С.-Петербург : Тип. Мор. м-ва. СПб., 1894 -, 118 с.

56. Головатий М. Ф. Соціологія молоді: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2006. — 304 с.

57. Головатий Н. Ф. Социология молодежи: Курс лекций. — К., 1999. — 224 с

58. Голубинский Е. История Русской Церкви. Т. 2/2. М., 1990. С. 190.
59. Григоревич Н. Обзор учреждения в России православных монастырей со времени введения штатов по духовному ведомству (1764 — 1869 гг.). СПб., 1869. - 284 с.
60. Емельянов Иоанн, прот. Предисловие. «Богадельня — попытка заменить утраченную семью» // — М., 2014. — 68 с.
61. Завалий В. И., Яковлев М. В. Для душевного спасения узника / В. И. Завалий, М. В. Яковлев. К.: Изд-во Киево-Печерской Лавры, 1998. С. 31.
62. Зверева І. Д., Безпалько О. Б., Харченко С. Я. та ін. За заг. ред. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. /— К., 2004. — 256 с. С. 119-124.
63. Зильберман Д. Б. Православная этика и материя коммунизма: Пер. с англ. Е. Гурко, под ред. С. А. Семенова. — СПб., 2014. — с 256 С. 38.
64. Златоструй: Древняя Русь X — XIII веков. М., 1990. 458 с.
65. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю: Навч.-метод, посіб. — К., 2001. — 220 с. С. 136-142.
66. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. М., 1993. 625 с.
67. Ключевский В.О. Добрые люди Древней Руси // Очерки и речи. Второй сборник статей. - М.: Типография П.П. Рябушинского, 1913.- 348 с.
68. Костюк К. Н. История социально-этической мысли в Русской Православной Церкви. — СПб., 2013. — С. 180.
69. Кох Курт. Християни в Європі: нові шляхи передання віри / Пер. з нім. — К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. — 216 с.
70. Кризина Гавриїл, архім.; Діонісій Мартишин, прот. Соціальне служіння Православної Церкви в умовах викликів сучасного

світу: монографія / Я. В. Кризина, Д. С. Мартишин. Київ ДП «Вид. дім «Персонал»», 2018. – 254 с.

71. Лук'яненко Л. Г. “За лихоліття колонізації нам міцно прищепили страх і приниження” // Національна ідея модерної України. Мистецько-культурологічний проект / Автор і куратор проекту Антін Мухарський. — К., 2017. — 185 с.

72. Мартишин Діонісій, прот. Зустріч із Живим Богом: духовні бесіди на православні свята / Д. Мартишин.—К., 2013. — С. 35.

73. Нагірняк Андрій, свящ. Служіння ближньому // Жива парафія — місце зустрічі з живим Христом. Матеріали VI сесії Патріаршого Собору Української Греко-Католицької Церкви. — Львів, 2016. — 224 с.

74. Пахомов І. В., протоієрей Віктор Яценко. Взаємодія персоналу пенітенціарних установ з Українською Православною Церквою у реалізації душпастирської (духовно-просвітницької) роботи: навчальний посібник / Білоцерківське училище ППП ДКВС України; за заг. ред. д. пед. н., проф. М. О. Супруна, 2016.

75. Пахомов І. В., Супрун М. О. Православні цінності як чинник ресоціалізації засуджених / Труды Київської духовної академії. 2016. № 25. С. 285–297.

76. Пахомов І. В., Супрун М. О. Навчання православних священнослужителів (капеланів), які здійснюють душпастирську опіку засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України // Труды Київської духовної академії. 2017. № 26. С. 361–369

77. Рябчук М. Чому Україна не стала і ніколи не стане частиною “русского мира” // Країна. — К., 2018. — № 24 (427).

78. Северина О. В., Нефедова М. Е. Опыт создания богадельни /. — М., 2014. — 258 с.

79. Сенченко Н. И. Судьба Украины в мире управляемого хаоса. К., 2018 – 208 с.

80. Трофимлюк О., прот. Позабогослужбова діяльність православного пастиря: богословські засади, церковно-історичний досвід, сучасні потреби. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора богословських наук. – К., 2014. – 562 с.

Література у електронному вигляді:

81. Болотов В. В. Лекции по истории Древней Церкви // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Bolotov/lektsii-po-istorii-drevnej-tserkvi/7_4

82. Бураков Ю. Н. Утоли моя печали // Наука и религия. 1991. № 10. [Режим доступу]: <http://valenik.ru/vsesvit/tema/m/man/b/bu/burakov.html>

83. Кураев Андрей, диак. В собеседнике. Интернет-портал livejournal. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://diak-kuraev.livejournal.com/2808186.html>

84. Примак Ю. А. Особенности социальной работы с пожилыми людьми / Ю. А. Примак, И. А. Гизатова // Интернет-портал “Журнал “Молодой ученый” [Електронний ресурс]— Режим доступу: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/65/3179/>

85. Хомяков А.С. Полное собрание сочинений. [Електронний ресурс] // — Режим доступу: <https://azbyka.ru/otechnik/books/original/15652/%D0%A2%D0%BE%D0%BC%20%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%B9%20%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87%20%D0%A5%D0%BE%D0%BC%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf>.

86. Чорноморець Ю. П. Яким буде християнське соціальне вчення в ХХІ столітті? // Интернет-портал “РІСУ. Релігійно-інформаційна служба України” // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/45261.